

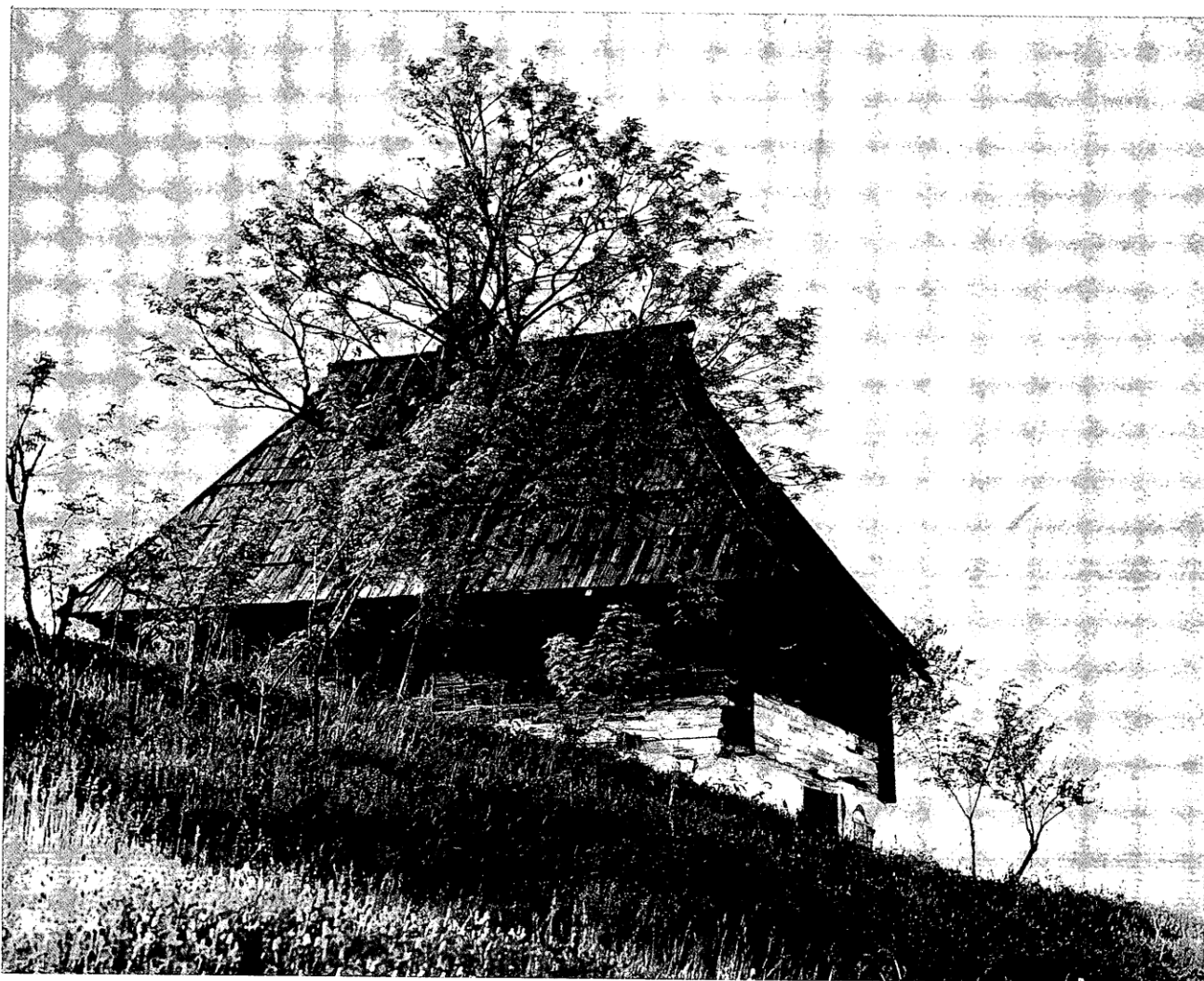
О простору старе сеоске куће

РАНКО ФИНДРИК

Упоредним проучавањем старије сеоске куће утврђено је да се на широком простору који се протеже од јадранског планинског залеђа до моравске долине сеоски стан организује на исти начин, иако су у питању три сасвим различите области: предао краја, шумовите планине средишњег дела земље и висораван Косово поље. Старија сеоска кућа на Косову пољу, била је грађена у скелетној конструкцији, од дрвета плетера и блата, брвнара у Босни, делу Црне Горе и централној и западној Србији претежно од дрвета, а кућа са

крашког Поповог поља највећим делом од камена. Па и поред тога што су грађене од другог материјала, све три имају једнак, или готово једнак распоред простора, са више истоветних делова кућне опреме.

То је разлог што ћемо у овом раду посматрати само организацију стамбеног простора ове старије сеоске куће, при чему се у извесној мери мора занемарити конструкција и материјал, друга два значајна чиниоца која одређују грађевину. Конструкција и материјал од којег

Сл. 1. Брвнара, село Шљивовица на Златибору

Fig. 1. Maison faite de troncs d'arbres, village de Šljivovica dans le Zlatibor

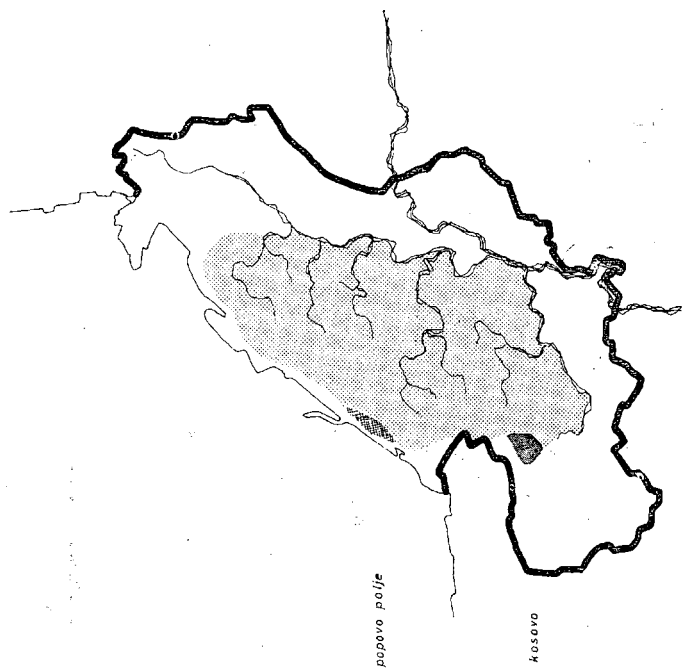
Сл. 2. Камена кућа са Попова Поља
Fig. 2. Maison en pierre de Popovo Polje

Сл. 3. Новија кућа са тремом од плетера, село Шушица
Fig. 3. Maison de date assez récente, comportant un vestibule en osier tressé, village de Sušica

је кућа изграђена само делом утичу на изглед грађевине. Како ће нека грађевина изгледати одређује још и начин на који ће се остварити захтеви програма, што значи начин на који ће се стамбени простор организовати.

У нашој земљи се ретко где гради само од једне врсте материјала. Камена буња у Далмацији, сточарски станови од дрвене грађе по планинама Босне, Србије или Црне Горе, или станови у лесу на обали Дунава у Срему, само су изузеци од општег правила. Свугде се, већ

Сл. 4. Схематски приказ распрострањености типа
Fig. 4. Représentation schématique de l'extension du type d'habitation

према месним условима, користи више различитих материјала. У пределу краса, где је камен основни грађевински материјал, није редак дрвени кровни покривач. Брвнара се често покрива каменом плочом, или још чешће сламом, а кућа од плетера покривачем од дрвених дашчица, сламе, камене плоче или ћерамиде.

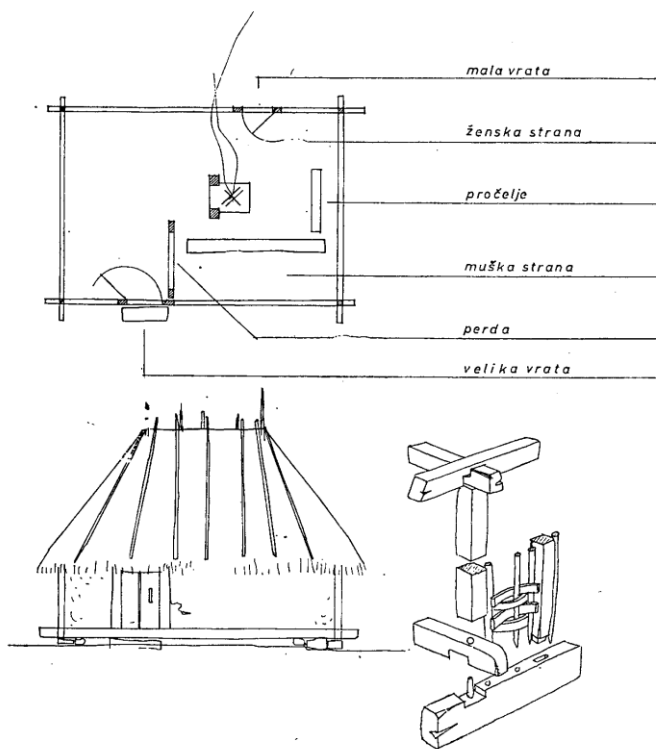
Ово напред мора се посебно истаћи због тога што у већем броју радова у којима се обрађује сеоска кућа (посебно или у оквиру антропогеографских испитивања), код одређивања типа није било јединствених погледа и ставова. Најчешће се за основну одредницу узимао материјал од којег је зграда сазидана, тј. тип се одређује према грађи која је употребљена за изградњу зидова.¹ Неки аутори одређују кућу према верској припадности, или, чак, према наречју становништва коме кућа припада — икавском или ијекавском², — а трећи по томе чиме је кров покривен — даском, сламом или каменом плочом.³ Сасвим је јасно, онда, зашто је прошло незапажено, а потом и недовољно проучено и објашњено, да једнаку или готово једнаку организацију стамбеног простора има сеоска кућа у различитим грађевинским зонама, како је то код брвнаре, камене куће са Попова поља и плетаре са Косова

Старија сеоска кућа са Косова поља ишчезла је већ почетком овог века. Позната нам је

¹ Ш. Солдо, *Типови кућа и зграда у пређашњој Босни и Херцеговини*, Посебно издање Географског друштва, св. 13, Београд 1932.

² М. Карановић, *О типовима кућа у Босни, фазе у формирању њеног динарског типа*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XXXIX, Сарајево 1927.

³ Ј. Дедијер, *Херцеговина, Насеља и порекло становништва*, књ. 6, ад 1909.

Сл. 5. Косово Поље, реконструкција основе и изгледа старије сеоске куће, основа, изглед и део конструкције зида

Fig. 5. Reconstitution du plan et de l'élévation d'une maison rurale ancienne de Kosovo Polje; plan, élévation et armature d'un pan de mur

само по опису који је објавио Бранислав Нушић у својој књизи о Косову⁴ и по неколико племњи, некадашњих кућа, које су до 1954—55.

Сл. 6. Плевња из села Грачанице; спрат плевње изграђен је од конструктивних делова зидова старије стамбене зграде

Fig. 6. Bâtiment réservé à la conservation de la paille, dans le village de Gračanica; pour en construire l'étage on a utilisé l'armature des pans de murs d'une vieille maison d'habitation

године још биле сачуване. Испитивања из 1954—55. године потпуно су потврдила Нушићеве исцрпне описе дворишта, изгледа грађевина, и, нарочито, конструкције, а у обиму у коме је то било могуће, и распоред простора у кући. Стога сматрамо да се са пуним поверењем можемо ослонити и на запажања о унутрашњем распореду и уређењу простора која нам је Нушић оставио.⁵

Сељак на Косову је живео, као и у другим нашим крајевима, у задрузи. Уз „кућу“ се за сваку породицу гради посебна зграда — „трем“. Поред „трема“ у дворишту или уз кућу је и амбар, потом кош за кукуруз, појата и наслон за стоку, племња, зграде за живину, бунар, а код имућнијих, уз врата од дворишта, мања зграда за госте, „одаја“.

Све до првих година после другог светског рата стара структура дворишта била је донекле сачувана. „Тремови“ су се и даље градили, али у знатно мањем броју него што је то било раније. Стара задруга већ је била у распаду; у њој су сада живеле само две, највише три генерације — отац са синовима и унуцима, али је „трем“ још увек бис потребан, и поред тога што се у међувремену кућа прострно и конструктивно развила.

Стара кућа била је једноделна, нешто издужене основе, са двоја врата — на јужној страни већа, а на северној „мала“ врата. Огњиште се налазило у средини просторије, малс укопано у земљу и са два камена „преклада“ пободена уз стране. Непосредно уз велика врата налазила са преграда која сеже скоро до половине куће — „перде“.

Посебно је вредна конструкција зидова косовске куће. Сељак на Косову био је чипчија, али, за разлику од сељака у неким нашим другим крајевима, приликом напуштања земље и преласка код другог спахије могао је да пренесе и кућу.⁶ Тако се развио посебан тип конструк-

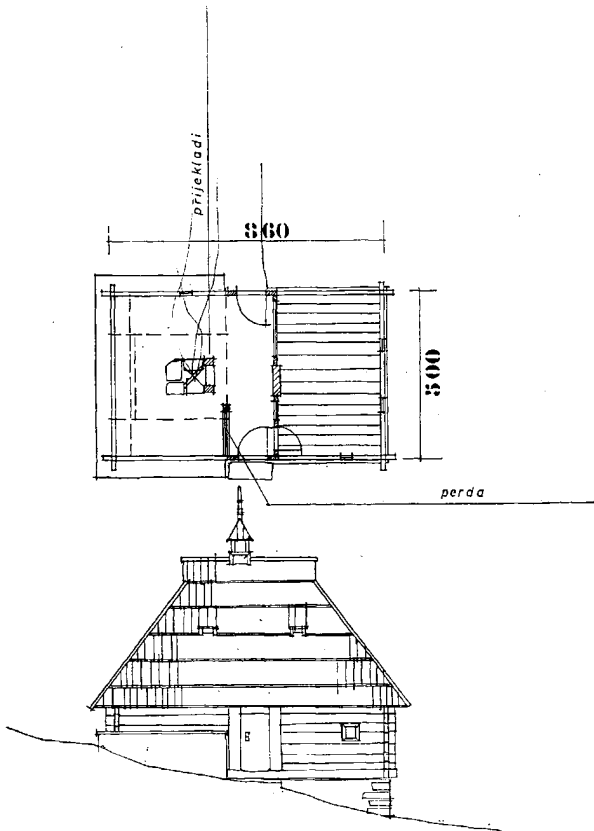
⁴Б. Нушић, *Косово, опис земље и народа*, I св, Нови Сад 1902, 102—108, 121. Дело о Косову настало је у време када је Нушић као конзул службовао у Приштини, док су снимци (архитектонски и фотографије) прикупљени за време ауторових теренских истраживања по селима Косова поља око манастира Грачанице: Сушици, Грачанице, Лапљем Селу, Чаглавици и Шашковцу. Већ тада је било доста тешко установити како је изгледала старија косовска кућа, јер ниједна кућа није била сачувана у изворном облику. Све старије грађевине биле су разним поправкама и преправкама измењене, а стара опрема, као што је „перда“ или огњиште са „пријекладима“, уклоњена.

⁵Р. Финдрик, *Сеоска кућа на Косову Пољу*, Зборник заштите споменика културе, VIII' Београд 1957, 36—37.

⁶Б. Нушић, *нав. дело*, 104.

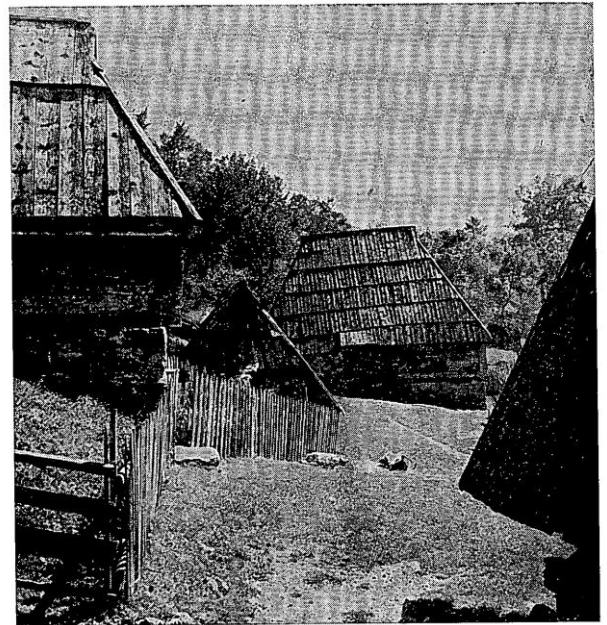
ције од дрвеног костура, плетера и блата, састављен од мањег броја скоро типских делова. Кућа се могла лако расклопити и поново склопити на другом месту.⁷

Брвнара је кућа планинских и брдовитих области богатих црногоричном и храстовом шумом. Највише се гради у југозападној Србији, Санџаку и делу Црне Горе.

Сл. 7. Брвнара, Отиловићи код Плеваља
Fig. 7. Maison faite de troncs d'arbres, village d'Otilovići, près de Plevlja

Кућа је постављена у средини дворишта, а грађевине домаћинства се подижу са једне и друге стране куће. Уз „кућу“ се за породице задругара граде посебне зградице — вајати, колибе, зграде, клети.⁸ Свугде су то мање грађевине, најчешће од брвана, једноделне, без темеља, често на сохама. У њима се не ложи, за ватру нема ни места. Само понека има и трем испред улаза. У оквиру стана је још и кош за кукуруз (салаш), амбар за жито, мљекар, стаја, а у воћарским крајевима сушница за воће, „мишана“ понегде пекара и још више мањих грађевина. Део стана је и посебна зграда за госта. Забележена је на више места: у Босни у Поуњу,⁹ у Србији — у Такову¹⁰, Качеру¹¹, Врањском Поморављу¹² Темнићу, у околини Варварина¹³, и по златиборским селима.¹⁴ Тамо где се за госте не граде посебне зграде, уређује се за то једна просторија у кући, као

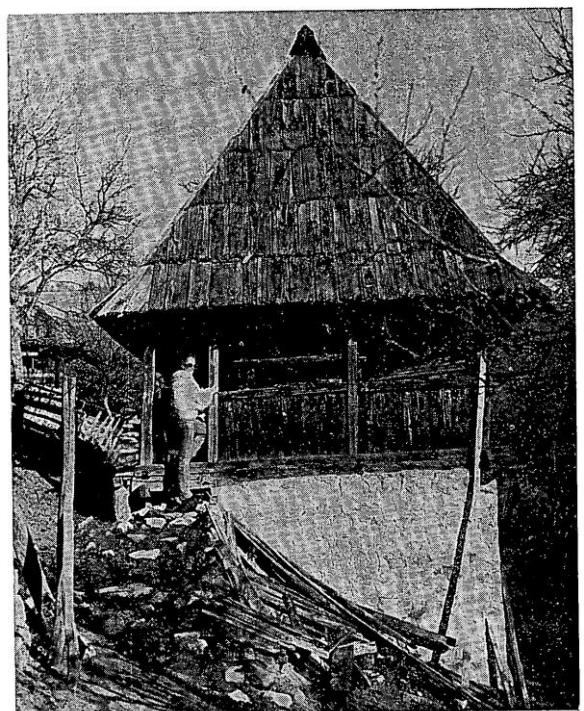
Сл. 8. Брвнара са Златибора, село Алин Поток, осно-ва, изглед

Fig. 8. Maison faite de troncs d'arbres, village d'Alin Potok, dans le Zlatibor; plan, élévation.

на пример, соба у таванском простору (кућа са чардаком), у неким крајевима Босне.

Сл. 9. Зграда, мања једноделна грађевина са тремом за смештај породице ожењених задругара, село Алин Поток, Златибор

Fig. 9. Petit bâtiment à une seule pièce et au vestibule, servant de chambre à coucher aux membres mariés de la «zadruga», village d'Alin Potok, dans le Zlatibor

У винородним крајевима Србије се по виноградима граде подруми за вино, а негде су груписани и у посебна виноградарска насеља — пољане.¹⁶ Удаљене од куће могу бити кошаре, стаје, а готово свако домаћинство има ван засеока стаје, једну или две колибе и тор. То је катун, стан, колиба — други део домаћинства у коме породица проводи део године.

Једноделна „кућа“ је средиште стамбеног насеља. Простор „куће“ свугде је организован на исти начин: кућа се поставља увек управно на пад земљишта, има двоја наспрамно постав-

⁷ Р. Финдрик, *нав. дело*, 38—40.

⁸ У Санцаку — „зграда“, Р. Хасанбеговић, *Сеоска кућа у Санцаку*, Институт за здравствено просвећивање НР Србије, Зборник радова, посебан отисак, Београд 1956, 14, сл. 18.

На Златибору — „зграда“, Ј. Мићић, *Златибор*, Насеља и порекло становништва, књ. 19, Београд 1925, 420.

У пределу Ибра — „зграда“, Р. Илић, *Ибар*, Насеља Српских земаља, књ. 3, Београд 1905, 588.

Шумадија и Подриње — „вајат“, Б. Којић, *Шумадија и Поморавље*, Београд 1941, 14; Исти, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Београд 1949, 143, 146; М. Филиповић, *Таково*, Насеља и порекло становништва, књ. 37, Београд 1960, 70—72; М. Ракић, *Качер*, Насеља Српских земаља, књ. 3, Београд 1905, 763, 764, 765.

Јасеница и Подунавље — „вајат“ и „клет“, Б. Дробњаковић, *Смедеревско Подунавље и Јасеница*, Насеља и порекло становништва, књ. 19, Београд 1925, 236.

У Грузи — „клет“, „зграда“ и „вајат“, М. Драгић, *Груза*, Насеља Српских земаља, књ. 10, Београд 1921, 182—183.

У Васојевићима — „клет“, Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1966, 291.

У Босни — „зграде“, М. Карановић, *нав. дело*, 208, 209, сл. 3, Ш. Солдо, *нав. дело*, 22, 46, 49.

Купрешко и Гламачко Поље — „колиба“, Б. Милојевић, *Купрешко, Вуковско, Равно и Гламачко Поље*, Насеља и порекло становништва, књ. 13, Београд 1923, 39.

⁹ М. Карановић, *Поуње у Босанској Крајини*, Насеља и порекло становништва, књ. 20, Београд 1925, 302.

¹⁰ М. Филиповић, *нав. дело*, 67.

¹¹ М. Ракић, *нав. дело*, 759.

¹² В. Николић—Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, Српски етнографски зборник LXXXVI, Живот и обичаји народни, књ. 36, Београд 1974, 220.

¹³ С. Мијатовић, *Темнић*, Насеља Српских земаља, књ. 3, Београд 1905, 263.

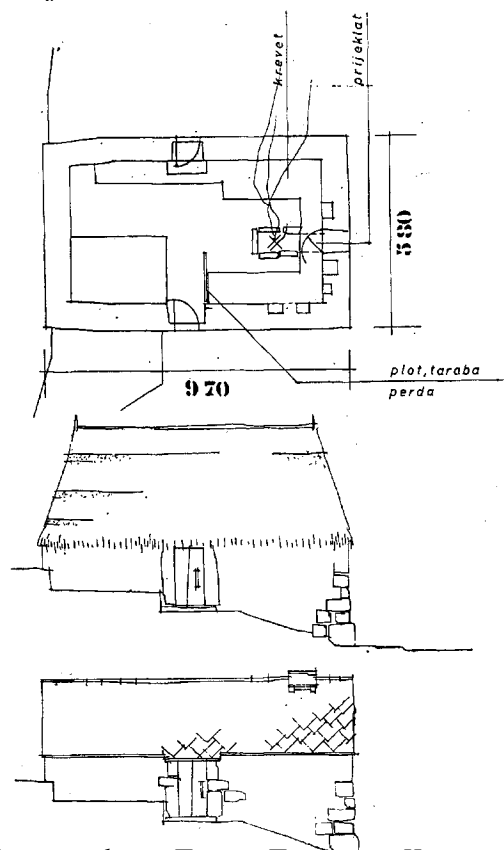
¹⁴ Ј. Мићић, *нав. дело*, 420.

¹⁵ М. Карановић, *О типовима кућа у Босни, фазе у формирању њеног динарског типа*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XXXIX, Сарајево, 1927, 209.

¹⁶ Н. Пантелић, *Пивнице—Пољане*, Гласник Етнографског музеја, 22—23, Београд 1960, Надежда Пешић—Максимовић — Радмила Павићевић—Поповић, *Пољане — виноградарска насеља александровачке жупе*, Рашка Баштина, 2, Краљево 1980.

љена врата, а огњиште са два камена, „пријеклада“, је у средини просторије. Уз једна врата поставља се преграда, „перда“, која штити ватру и укућане од удара ветра. Уз перду се често поставља водник, полица или камени банак за судове за воду.

Кућне стране, а са њима и стране огњишта, су одређене. Главна кућна врата најчешће се окрећу истоку, зна се чему је која страна уз огњиште намењена, утврђено је место где се спава, где се обављају кућни послови, као и распоред где ко седи уз ватру и за време јела. Распоред утврђен још у време док је кућа била једноделна задржао се и касније када се уз „кућу“ гради и соба. Само у неким крајевима огњиште се примиче једном од зидова, или се гради уза зид који дели кућу од собе.¹⁷ Камена кућа са Поповог поља у Херцеговини грађена је раније само у сухозиду, а покривана каменом плочом или ражаном сламом. То је

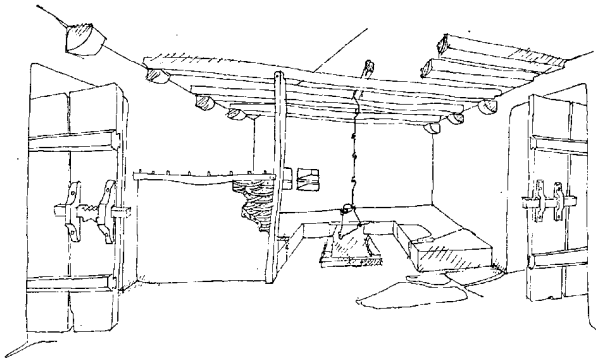

Сл. 10. Камена кућа са Попова Поља, село Чешљаре, основа, изглед (цртеж означен са А је ре-конструкција некадашњег изгледа куће са кровом од ражене сламе)

Fig. 10. Maison en pierre de Popovo Polje, village de Čestljare; plan, élévation; le dessin A est la reconstitution de l'ancien aspect de la maison, couverte de paille de seigle

¹⁷ О брвнари је писано врло много тако да је тешко направити избор. Поред већ наведених радова М. Карановића, Ш. Солда, Б. Којића, и, пре свега, Цвијићевих већ познатих радова у којима је уоче-

једноделна грађевина, нешто издужене основе, а најчешће се поставља управно на пад терена. Има двоја врата, једна наспрам других. Огњиште се налази у средини просторије, у горњем делу куће, нешто мало повучено према чеоном зиду. Са једне и друге стране огњишта, дуж зидова, озидане су две пошире камене клупе, високе око 25—30 см. То су „кревети". Кревете повезује ужи камени банак, висок колико и кревет, који је пресечен на средини дужине, па је тај простор покривен каменом плочом. То је „кут" или „пријеклад", а плоча којом је пријеклад покривен „пријекладница". Огњиште

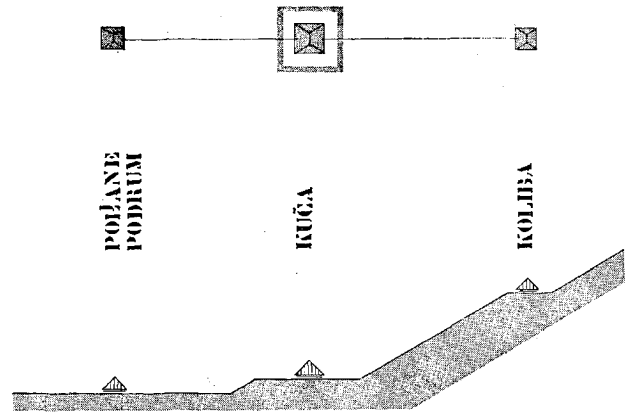

Сл. 11. Унутрашњост стамбеног простора куће са Попова Поља (камени кревети уз огњиште су старији део кућне опреме, али су се задржали све до послератних дана; новије куће грађене између два рата, као и оне које су подизане непосредно по ослобођењу, имале су увек уз огњиште изграђене и кревете)

Fig. 11. Intérieur de la maison d'habitation de Popovo Polje; les lits en pierre, construits près de l'âtre font partie de l'équipement ancien de la maison, mais ils se sont maintenus jusqu'au lendemain de la dernière guerre mondiale; les maisons moins anciennes, construites dans *Ventre-deux-guerres* et celles du lendemain de la guerre comportaient régulièrement des lits construits tout près de l'âtre

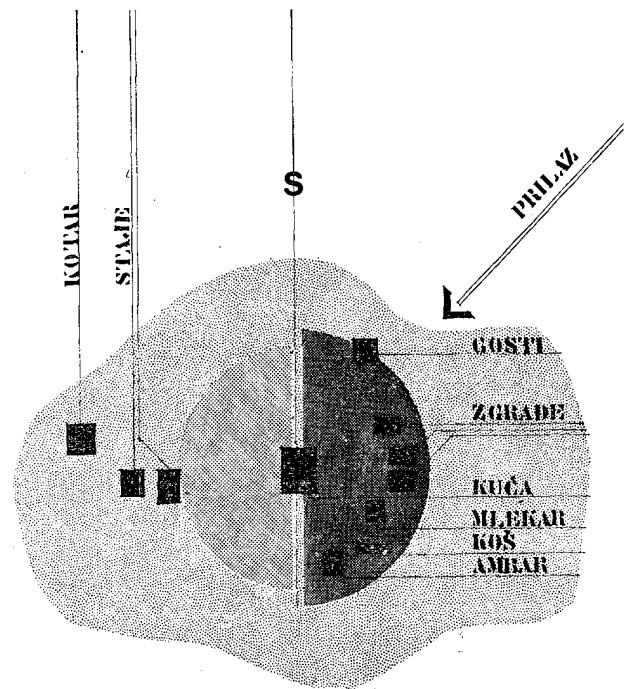
је четвртасто, са подом од набијене земље, ограђено каменим гредицама, „заставницама" или „крижницама". Кревети су као и под поплочани каменом плочом. Од врата, уз чело једног од кревета, до трећине просторије гради се преграда — „плот" или „тараба". Плетена је од прућа и облепљена малтером од балеге и пепела, или од земље црвенице помешане са кречом.

На Поповом пољу насеља су збијена и веома стара. Камен дуго траје, па су и грађевине дуга века. Ипак се временом, највише због доград-
на и извршена основна подела по типу и тиме постављена основа за даља проучавања, наводимо још: Р. Мерингер, Пучка кућа у Босни и Херцеговини, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1899, А. Дероко, Народно неимарство, I, село, Споменик САНУ, CXVIII, Београд 1968, М. Кадиф, Старинска сеоска кућа у Босни и Херцеговини, Сарајево 1967.

Сл. 12. Просторни распоред делова целине стана
Fig. 12. La distribution de l'espace dans la maison d'habitation

њи, првобитна структура дворишта изгубила, па се старо стање може сагледати једино када се утврди редослед изградње грађевина у на-

Сл. 13. Схематски приказ просторне структуре породичног насеља, оријентација и међусобни однос делова целине (велика врата на кући су увек са источне стране, а на тој страни су и зграде, мање грађевине у којима станују породице задружно домаћинства, абар и кошеви за кукуруз, као и посебна просторија за госта; са западне стране су стаје, тор, ђубривиште и сл.)

Fig. 13 Représentation schématique de la distribution de l'espace dans une agglomération familiale; orientation de la maison centrale et le rapport réciproque des parties de l'ensemble; la grande porte de la maison est ménagée régulièrement à l'est; c'est de ce côté que se trouvent aussi les petits bâtiments, habités par les membres de la «zadrouga», les granges à blé et à maïs, ainsi qu'une chambre à coucher destinée aux hôtes; à l'ouest de la maison sont situés l'étable, l'écurie, le parc à moutons, le fumier etc

сељу. У дворишту се у прошлости градило више врста зграда за становање: „стајаћа кућа" са огњиштем, потом „тријем", „потремак", „ајват", „таван" соба или чардак, који се приграђују или дограђују уз кућу.

Због периодичних поплава села се граде на стрмој и кршевигој страни уз поље. Уз кућу је мање двориште, у коме се налази један или два обора за ситну стоку озидана „сушицом". Кошеви „салаши", амбари, гумно и стаје налазе се ближе пољу, обично по страни од дворишта. У планини су изнад села стаје, две или три зграде у којима се станује и склања стока.¹⁸

Како се види из овог сасвим сажетог и упрошћеног описа, сеоски старији стан на овом простору одређен је следећим:

— прво, стан-кућу чине две или ређе три одвојене, а често и доста удаљене целине,

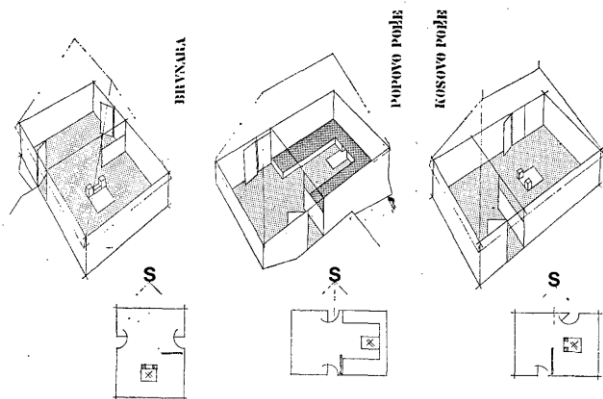
— друго, велики стамбени програм решава се изградњом већег броја мањих грађевина окупљених око куће, који видећемо то боље касније, стоје свугде у истом међусобном односу, и

— треће, „кућа" је породично средиште. Има двоја врата, у средини простора куће је огњиште са два камена пријеклада, а уз врата је перда која заклања ватру од ветра.

Изложене заједничке црте свугде су уочљиве, а разлике које се од места до места појављују не нарушавају обресе целине. Подударност је у свему врло велика.

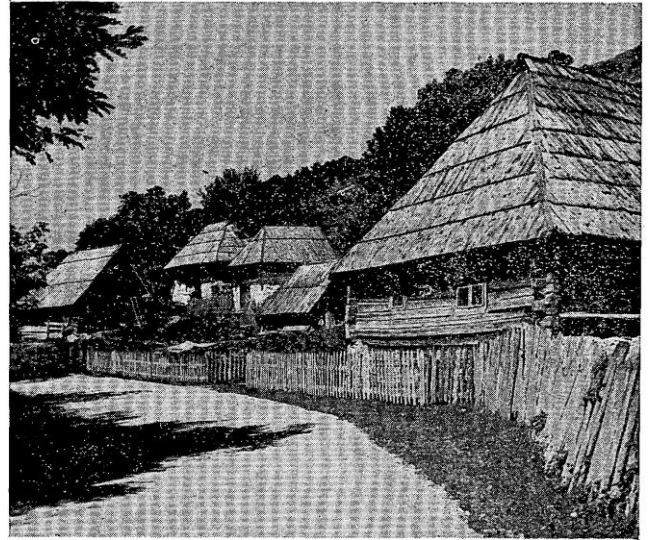
Утврђено је да распоред зграда у дворишту није произвољан. Наслеђено правило одређује

¹⁸ Љ. Мићовић, *Живот и обичаји Поповца*, Живот и обичаји народни, књ. 29, Београд 1952, 68—79, М. Филиповић, и Љ. Мићовић, *Попово у Херцего-вини*, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, Дјела, XV, Сарајево 1959, 95—107.

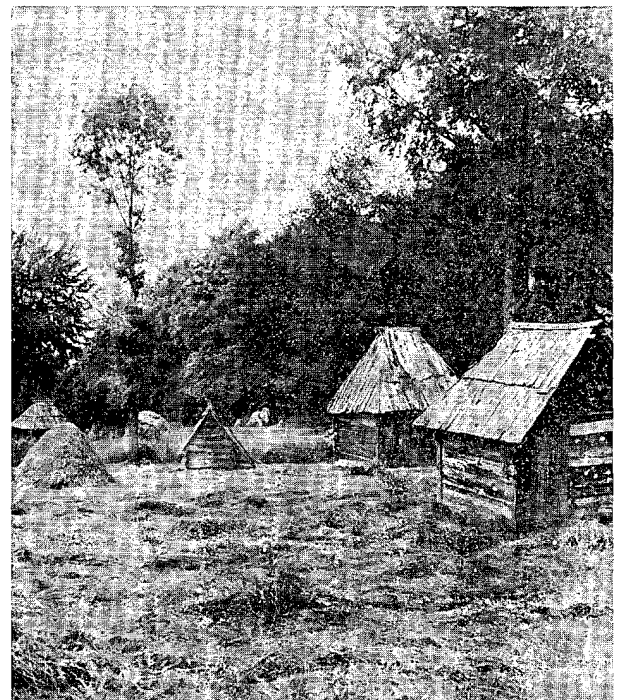
Сл. 14.. Аксиометријски схематски приказ простора „куће"

Fig. 14. Représentation schématique de l'orientation donnée à l'espace de «la maison»

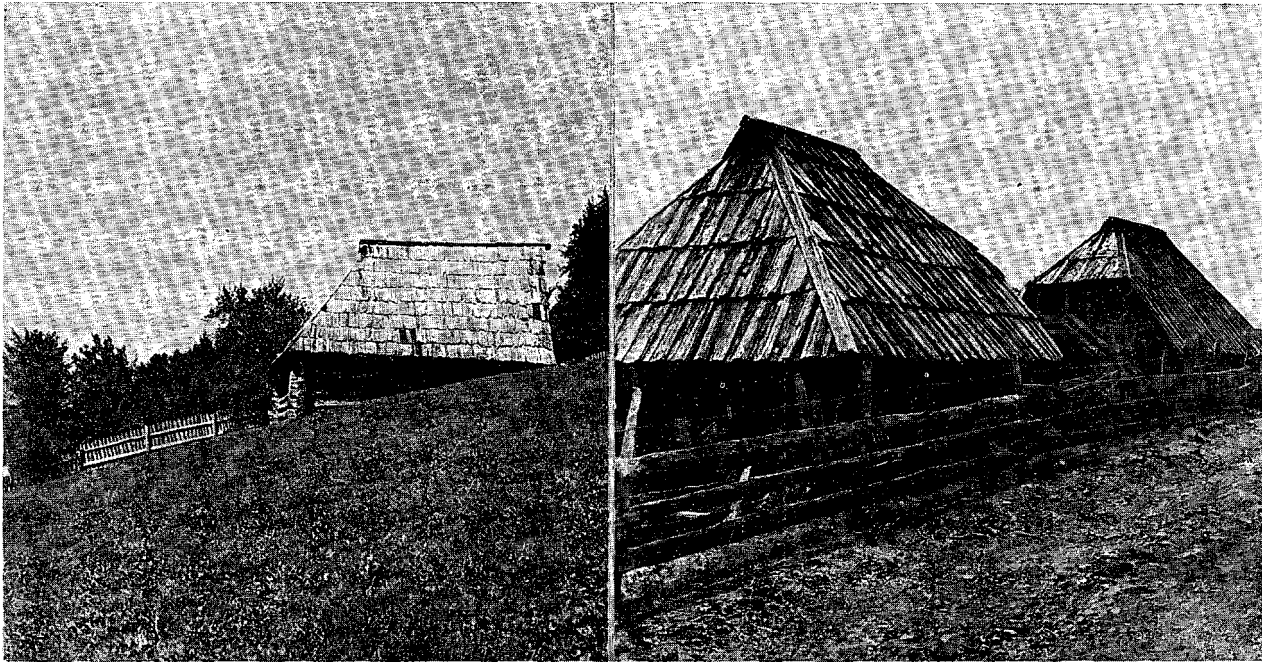
Сл. 15. Задружно насеље у Отиловићима код Плеваља

Fig. 15. Agglomération de la zadrouga à Otilovići, près de Plevlja

Сл. 16. Колибе, Око на Златибору (колибе су предвиђене само за боравак у току летњих месеци, па су, према томе, малих димензија и скромно опремљене; некада је свако домаћинство у златиборским селима имало своју планину, свој Златибор, где се градила мања стамбена целина — једна или две колибе, тор и „кућер", покретна зграда за чобана, која се сели уз тор)

Fig. 16. Cabanes, village d'Oko dans le Zlatibor; ces cabanes sont destinées au séjour des bergers au cours des mois d'été de sorte qu'elles sont petites et modestement équipées; autrefois chacune des familles des villages de Zlatibor avait son propre mont, son «Zlatibor», où elle construisait un petit ensemble d'habitations: une ou deux cabanes, un parc à moutons et un abri rudimentaire pour le berger, facile à transporter, lors du changement de pâturage

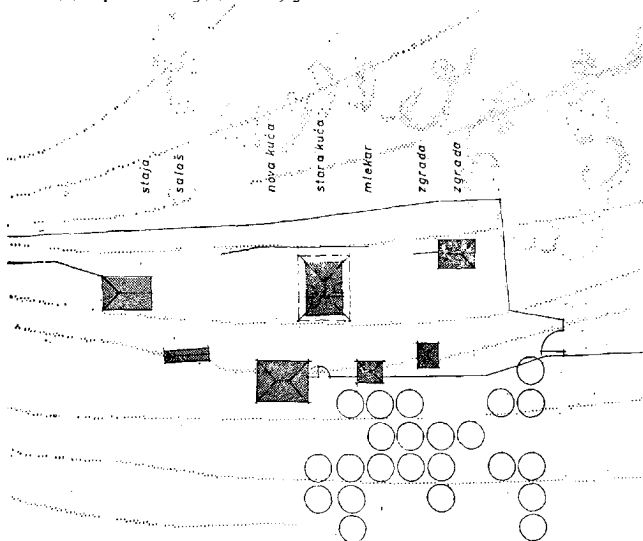

Сл. 17. Кошаре, стаје, Матаруге код Плеваља и Семегњево на Златибору

Fig. 17. Endos pour le bétail en osier tressé et étables à Mataruge près de Plevlja et Semegnjevo, dans le Zlatibor

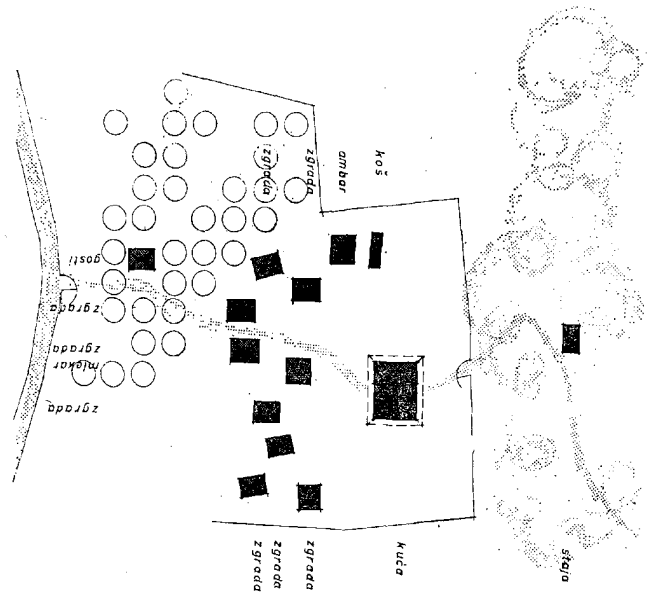
шта се подиже са источне, а шта са западне стране куће. На источној страни граде се „зграде“, мљекар, амбар, салаш-кош за кукуруз, а на западној је кошара, качара, ђубриште и сл. Тако је било све донедавно по селима на Златибору¹⁹, али је слично и у Босни. Према М. Кадићу, „мала врата иначе служе за везу куће са стајама, то је нека врста комуникације са господарским дијеловима дворишта“.²⁰

Исто тако је и у западној Босни, у околини Бања Луке и код Босанског Петровца, где мала врата воде до тора, воћњака, свињаца.²¹ На северној и западној подгорини Рудника, у

Сл. 18. Ситуациони план једног домаћинства из златиборског села Алин Поток

Fig. 18. Plan de situation d'une ferme dans le village d'Alin Potok, dans le Zlatibor

Сл. 19. План задружног насеља Стијаковића из села Мотике код Бања Луке (насеље је уништено у једном од програма 1941. године; задруга је имала 8 породица, са преко 50 чланова домаћинства)

Fig. 19. Plan de la ferme habitée avant la guerre par la zadrouga des Stijaković, dans le village de Motike, près de Banja Luka; toute l'agglomération fut détruite dans un des pogroms de 1941; la zadrouga était composée de 8 familles et comptait plus de 50 membres

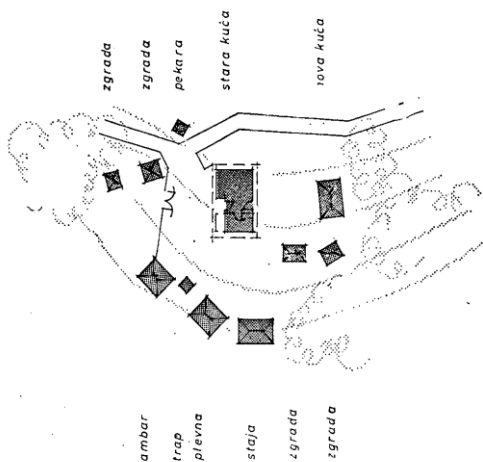
¹⁹ Према резултатима теренских испитивања аутора.

²⁰ М. Кадић, *нав. дело*, 24.

²¹ П. Рађеновић, *Села парохије Крњеуше у Босни, Насеља и порекло становништва*, књ. 13, Београд 1923, 167, М. Карановић, *Поуње у Босанској Крајини, Насеља и порекло становништва*, књ. 20, Београд 1925, 302.

Качеру су „по крајевима авлије поређане зграде окренуте кући, понајчешће кућним вратима“, а „око авлије је вотњак, и у овоме свињац, а око вотњака окућница. У окућници је штала и кошара“.²² У околини Лесковца, у Пољаници и Клисуре, „врата према двору јесу главна, на њих се обично излази у двор, она друга споредна врата, обично су према башти која је до куће“.²³ На Поповом пољу „на једна се врата излазило у двориште, а друга на супротној страни воде ка уљанику и тору“.²⁴

Касније се, временом, пореметио овај однос. У крајевима који су по страни од путева старији распоред се нешто дуже задржао. Код новијих

Сл. 20. Кућниште у Врачеву, Ибар, комуна Лепосавић (природна конфигурација терена искоришћена је за најужније раздвајање стамбених од економских објеката; према З. Петровићу и Б. Миленковићу, снимак из 1962. године)

Fig. 20. Une ferme du village de Vračevo, vallée de l'Ibar, commune de Leposavić; la configuration du terrain a été utilisée pour séparer les bâtiments d'habitation de ceux qui abritent le bétail et la récolte (d'après Z. Petrović et B. Milenković; vue prise en 1962)

дворишта која су испитивана шездесетих година, као нпр. по селима на обронцима Копаоника у комуни Лепосавић, уочавају се нека ситнија одступања од ове шеме, али се у главним цртама основна идеја може препознати.²⁵ Тамо где су услови за развој и напредак били повољнији, већ почетком овог века тешко је било наћи двориште са потпуно очуваним старијим распоредом грађевина. Деформације су вероватно постојале и раније, кроз све време постојања овог типа стана, а у новије доба, под утицајем разних чинилаца, попримиле су и јаче облике. Ипак у извесном виду старији распоред се увек одржава. На Златибору, према подацима који су прикупљени последњих година, оријентација куће, односно кућних врата, а са тим и распоред зграда у дворишту, често су условни, па се код постављања куће одређује која је „источна“ страна, тј. са које ће стране бити „велика“ врата. Природа зем-

љишта је таква да су дворишта најчешће постављена на стрмим странама падина, које увек не прате правац север—југ, односно исток—запад, па су одступања врло честа. Треба имати на уму да се кућа поставља на земљишту које мора да задовољи више неопходних услова: да има добру и лаку везу са путевима, да није на удару ветра, да је осунчано, да у близини има воду и да је тло стабилно. Тешко је увек пронаћи све ово на истом месту, поготово што се код градње куће увек полази од једног: кућа мора бити подигнута на сопственој земљи.

Раније, кад се освајала земља и када је земље било довољно, како је то било у Србији почетком или у првој половини XVIII века, добро место за станиште лакше се налазило. Тешкоће су настале нешто касније, можда већ по ослобођењу, на почецима XIX века, када се становништво досељавањем и природним прираштајем знатно увећало. Тих 150 година, колико је прошло од тада, није дуго раздобље, па се тиме може протумачити што је оваква традиција у неким нашим крајевима (као нпр. на Златибору и Златару) још жива у народу и што се у неком облику поштује и негује.

Који су то узроци који доводе до разбијања стана на више мањих јединица, зашто је стан организован управо на овај начин и шта је утицало, да се таква структура стана одржи до нашег времена? Више чинилаца делује на то да на овом подручју село не познаје веће и сложеније грађевине.

Сл. 21. Задружно насеље са кућом и четири зграде за породице задругара, Добрња, Змијање код Бања Луке (према М. Карановићу)

Fig. 21. Agglomération d'une zadrouga comprenant «la maison» et quatre bâtiments destinés aux familles des membres de la zadrouga à Dobrnja, Zmijanje, près de Banja Luka (d'après M. Karanović)

²² М. Ракић, *нав. дело*, 763, 765.

²³ Р. Николић, *Пољаница и Клисура*, Насеља Српских земаља, 3, Београд 1905, 67.

²⁴ Ј. Мићовић, *нав. дело*, 72.

²⁵ Б. Миленковић и З. Петровић, *Урбанистичко-архитектонске карактеристике комуне Лепосавић*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IX, Приштина 1965, табла V, VI, стр. 567, 563.

Основна јединица сеоског друштва кроз све ово време је породична задруга. Задруга, истина ни у средњем веку, а ни касније, није нарочито бројна, али се постојано одржава кроз овај вишевековни период. Заостао начин привређивања, какав превладава у средњовековном селу, могао је опстати једино захваљујући великом броју радних руку које је нудила задруга. Задруга није увек и стално исте величине, већ је час већа, јача, час слабија, са већим или мањим бројем чланова. Како задруга расте, како се број породица у задрузи повећава, тако и породично насеље расте, или, у супротном, опада, па овакав начин изградње потпуно одговара структури и економској снази задружне породице.²⁶

Веће грађевине се теже подижу, јер стављају пред градитеље више техничких проблема и траже већа материјална средства, па, према томе, и више напора код изградње. Програм се много лакше може остварити и решење се лакше налази кад се разбије на више делова, јер оставља могућност да се гради поступно. Мање грађевине, какве су биле „зграде“, „вајати“ или „тремови“, могу се изградити знатно лакше и са мање труда и трошка. Овакав начин решавања стамбеног простора не тражи сложенија конструктивна решења, а ни посебно обучену радну снагу. Само тамо где су прилике и услови обавезивали (као нпр. у Метохији, где се гради утврђени стан, кула), граде се велике зграде и читава задруга се смешта под једним кровом. Треба додати још и то да је томе ишла наруку и унутрашња организација старе задруге, која оставља могућност и личног власништва (особина).²⁷

Проучавање живота средњовековног села показала су да се економске прилике, а са њима и односи на селу, кроз читав средњовековни период нису знатније мењали. Неке веће промене у том погледу није донео ни турски феудализам, а ни читлукчи систем, који је наше крајеве захватио великом силином већ од XVII века.²⁸ Није било довољно јаким подстицаја да се мења структура породице, а са њом и породичног насеља.

Да се гради више мањих грађевина уместо једне утицало је и то што је село у средњем веку, а и касније под Турцима, врло покретљиво. У потрази за бољим условима живота не селе се само појединачно задружне породице, већ и читава села. Бежи се испред непријатеља, а довољан је често и сасвим незнатан подстицај који покреће са огњишта: често какав рђаво протумачен знак, или нека необична појава, али и озбиљнији узроци какви су смрт, бежање од крви, помор стоке, две или три узастопно неродне године. Забележена су и присилна пресељавања, као што је оно из времена цара Душана када су неки Херцеговци пресе-

љени у крајеве око Клиса и Скрадина²⁹, или једно знатно касније, под везиром Махмудбеговићем, 1700. године, када су Клименте насељене на Пештеру.³⁰

Када је већ реч о наслеђеној покретљивости, онда би код образовања стана овог типа можда и већи значај имао утицај начина живота друге групе становништва — средњовековних Влаха. Власи су сточари, али су се усталили доста рано. Већ српски средњовековни споменици посматрају Влахе као део становништва који је скоро исто толико везан за земљу колико и земљорадник. Већ у то доба Власи имају сложenu друштвену структуру, а понекад и јаку материјалиу основу.³¹ При свему томе ипак је остало нешто и од старе покретљивости. Не треба заборавити да су Власи кроз читав средњовековни и турски период главни носиоци преноса добара — поносници, важна полука преко које се обављала готово сва караванска трговина, што проистиче из њихове главне привредне делатности, бављења стоком.

Може се претпоставити да су станови средњовековних Влаха, клетки, били скромнијих димензија и саграђени тако да се могу лако покренути, што већ само по себи подразумева просторно скромније грађевине. Касније, током времена, са везивањем за земљу, станови попримају чвршће облике; конструктивно сложеније, али стару просторну структуру породичног насеља и даље задржавају.

Распоред грађевина у породичном насељу је један од битних разлога што је „кућа“ добила двоја врата. То је било неопходно, јер се тиме омогућава лак и непосредан приступ из куће до сваког дела стамбене целине, читав простор стана се чвршће повезује, а ходна линија из-

²⁶ О средњовековној задрузи код С. Новаковића, *Село*, Београд, 1943, 146 и даље.

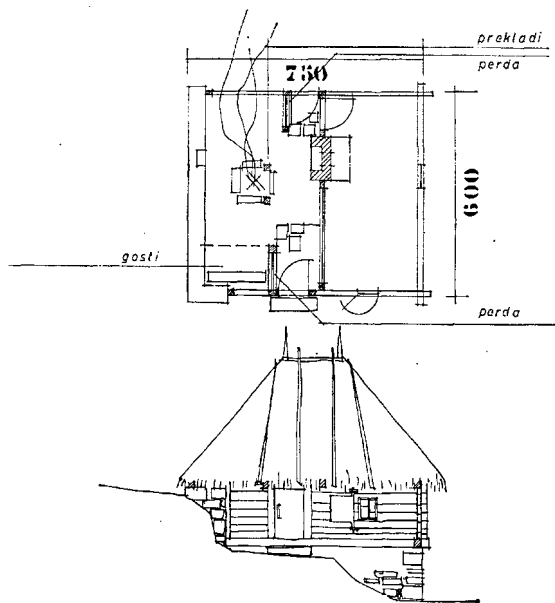
²⁷ Б. Милојевић, *нав. дело*, 39. „У колиби је... и окно за особину, т.ј. приватно жито, које човек добија као кирију, дајући на изор волове, што их је добио у прђију.“ Нешто више о особини и код С. Јањића, *Породична задруга у источној Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, св. XXII, Сарајево 1967, 125—127.

²⁸ О читлукењу је доста писано, наводимо један од новијих радова: А. Сућеска, *О настанку ћифлука у нашим земљама*, Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине, XVI, Сарајево 1965.

²⁹ Према В. Скарпић, *Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XXX, Сарајево 1918, 235.

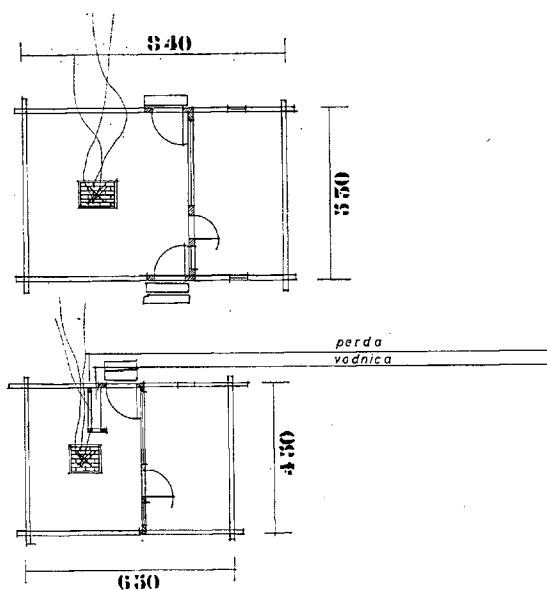
³⁰ Е. Мушовић, *Пештер и његово становништво у прошлости*, Гласник Етнографског института, књ. XXIX, Београд, 1980, 71.

³¹ М. Филиповић, *Структура и организација средњовековних катуна*, Симпозијум о средњовековном катуну, Сарајево 1963, 81 и даље, 89, 91.

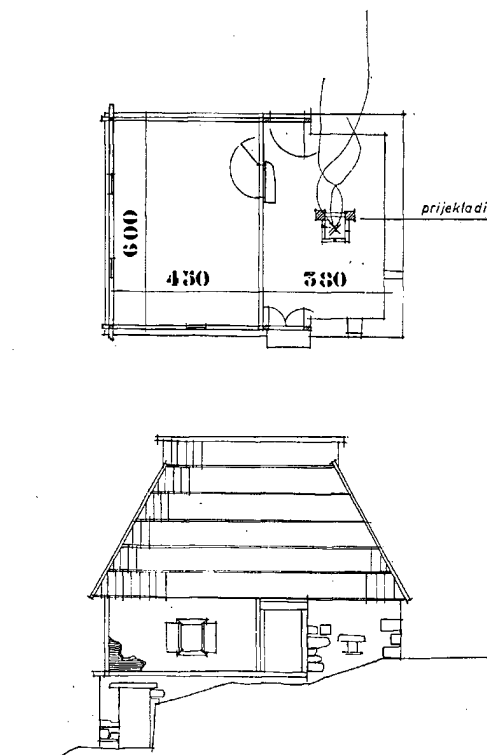
Сл. 22. Брвнара са Радочела, основа, изглед, „кућа“ уз оба улаза има заштитну оградницу „перду“ (снимак арх. Г. Јанковић из 1975. године)

Fig. 22. Maison de Radočela, construite avec des troncs d'arbres; plan, élévation; les deux portes de «la maison» sont munies de «perda», écrans de protection contre le vent (vue prise par l'architecte G. Janković, en 1975)

Сл. 24. Основа две брвнаре из села Горње Прекаје у околини Дрвара у Босни; обе су грађене после рата, 1945. године, када је требало обновити уништено, по старом опробаном начину, како се и у прошлости градило: задржана је дводелна подела простора, огњиште је у средини „куће“, једино нису свугде грађена обоја врата, и заштитна оградница узулаз (Снимак из 1957. године)

Fig. 24. Plan de deux maisons faites de troncs d'arbres dans le village de Gornja Prekaja, environs de Drvar, en Bosnie, les deux ont été construites après la guerre, en 1945, où il fallait reconstruire ce qui était détruit; elles ont été construites de la manière traditionnelle, bien éprouvée: l'espace était divisée en deux, l'âtre placé au milieu de la maison; seules les deux portes n'étaient pas ménagées partout ou n'étaient pas munies d'écrans protégeant l'intérieur contre le vent (vue prise en 1957)

Сл. 23. Доња Морача, новија кућа са зидовима од камена и чатме (неуобичајени положај „пријеклада“ указује да се кућа приликом грађења због природних услова земљишта није могла оријентисати онако како то традиција налаже)

Fig. 23. Maison de date assez récente, faite de pierre et d'osier dans la Morača Intérieure; la position peu commune des chenets montre que, lors de la construction de la maison, la configuration du terrain n'a pas permis d'orienter celle-ci selon les règles de la tradition

међу делова домаћинства скраћује. Врата су увек постављена наспрамно, али један старији пример са брвнаре из села Лоћана у Метохији, у близини манастира Дечана, несумњиво наше најстарије брвнаре, указује да у даљој прош-

Сл. 25. Брвнаре из села Горње Прекаје, околина Дрвара, Босна

Fig. 25. Maison construite de troncs d'arbres dans le village de Gornja Prekaja, environs de Drvar, -en Bosnie

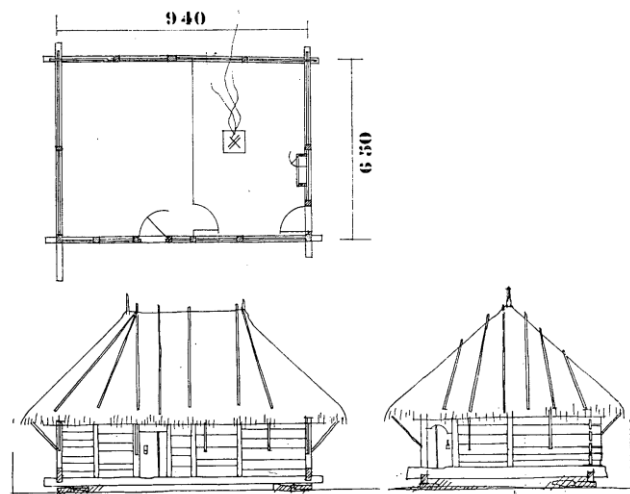
лости то није било правило. На Лоћанској брвнари врата су постављена на два суседна зида.³²

Веровање да су та друга врата настала у турско време ради склањања од зулума и бекства, испред хајдука, што испитивачи најчешће наводе, не стоје на чвршћој основи. Мало је вероватно да би било ко могао умаћи кроз врата која се већ са улаза у кућу виде. Уосталом, знало се да кућа има двоја врата. Сачуван је из времена I устанка, негде из 1807. године, опис о препаду и хватању хајдука у једној брвнари у Србији, у коме се каже да су гониоци запосели прво обоја врата.³³

Често се истиче да се друга врата граде да би се одвео дим из „куће“. Тачно је да се у извесним случајевима, када су атмосферске прилике посебно непогодне, да би се дим извукао из куће, отварају једна или друга врата. Ипак се то дешава ретко. На крову куће направљен је већи број отвора „баца“ које се према потреби могу затворити или отворити, чиме се много успешније дим може усмерити у жељеном правцу.

Код постављања „куће“ најчешће су велика врата на источној, а мала на западној страни. Изузетак је кућа на Косову — тамо су, видели смо, велика врата окренута југу, а мала северу. Обоја врата су исте величине. Једино што су велика врата опремљена дрвеном кључанком да се кућа може закључати, док се мала затварају само „шипом“ са унутрашње стране.³⁴ Ови називи у ствари пре показују значај и првенство које им се у животу даје. И за једна и за друга врата везани су обичаји и правила, који се односе на живот у кући, што се, разумљиво, одражава и на организацији целокупног простора стана. У Босни се „кућа“ увек мете од великих према малим вратима, на мала врата се избацује смеће. И коњ натоварен бадњацима или дрвима уведе се кроз велика врата у „кућу“, растовари код огњишта и изведе у стају кроз мала врата.³⁵ Овако је било, вероватно и у другим крајевима. М. Филиповић и Љ. Мићовић за кућу на Поповом пољу примећују: ипак на кућна врата не може ући коњ и нису ни увођени, као у неким другим крајевима.³⁶ У Качеру, на западној подгорини планине Рудник у Србији, „мала врата служе за сметлиште“,³⁷ а на Златибору се на источна, „велика“, врата уводе гости, уноси славски колач, бадњак, уводи млада, једном речју све што иде на добро. На западна, „мала“, избацује се ђубре, жар, из куће, износи мртвац.³⁸ И у Јасеници је Сима Тројановић забележио да се на мала врата износи мртвац.³⁹

На овом последњем вреди се и посебно задржати. На кући по градским насељима приморја, на уличном лицу више готичких и ренесанских

Сл. 26. Брвнара из села Лоћана, Метохија, околина манастира Дечана, основа, изглед, стање без каснијих додатака (снимак из 1956. године)

Fig. 26. Maison construite de troncs d'arbres dans le village de Ločani, Metohija, environs du monastère Dečani; plan, élévation, état primitif, dénué d'éléments ajoutés plus tard (vue prise en 1956)

зграда, запажена су двоја врата, једна већа, а друга одмах уз њих, нешто мања. Цвиго Фисковић наводи да се „у Дубровнику ова нижа врата тик до главног кућног улаза понављају у току 15 и 16 стољећа у готичким и ренесанским кућама. Тамо постоји предаја да су служила изношењу мртваца из куће. У Италији се такође налазе на кућама 15 стољећа, а називају их »porte del morto«.⁴⁰

Упоређење са малим вратима на нашој старијој сеоској кући само се намеће. Могуће да је то

³² Р. Финдрик, Прилози познавању организације стамбеног простора у народном градитељству села, Архитектонски факултет, Материјали — свеска 51, Београд 1980, 31, 33, 86, сл. 19. 65.

³³ Грађа за историју Првог српског устанка, Живот Нићифора Нинковића, Историјско друштво НР Србије, 1954, 112.

³⁴ А. Дероко, Из материјалне културе прошлости. Народске дрвене кључанице, САНУ, Споменик, СХП, 51—52, сл. 2, 10.

³⁵ М. Кадић, нав. дело, 24.

³⁶ Љ. Мићовић, нав. дело, 72.

³⁷ М. Ракић, нав. дело, 760.

³⁸ Податке организовању станишта на Златибору добио сам од проте М. Смиљанића и етнолога Б. Росић.

³⁹ С. Тројановић, Старинска српска јела и нића, Српски етнографски зборник, књ. II, Београд 1896, 14.

⁴⁰ С. Фисковић, Романичке куће у Сплиту и Трогиру, Старохрватска просвјета, сер. III, св. 2, Загреб 1952, 136.

остатак неког знатно старијег обичаја, веровања, можда наслеђеног или пре преузетог од староседелачког становништва, чије корене можемо тражити још у првим вековима словенског устаљивања у овим крајевима. Било би исто тако могуће, премда је мало вероватно, да је то неки познији утицај романског градског становништва на влашко залеђе, при чему су путеви ширења тога утицаја могли бити многоструки. Познато је да су приморске комуне увек биле чврсто повезане са својим залеђем, одакле се попуњава и освежава градско становништво а ту су и сталне везе са ширим залеђем преко трговине и трговачких путева.

У сваком случају, улогу и значај једних и других кућних врата у свакидашњем животу тек треба испитати. Архитектонска анализа простора, како смо видели, утврдила је да су се код овакве организације стана и оваквог распореда простора у „кући“ двоја врата морала појавити, јер је то захтевало добро функционисање стамбене целине. Али то је само одговор на део питања.

Одговор на дубљу и тежу страну питања налази се у осветљавању свих оних значајних чинилаца произишлих из широке области духовне културе — обичаја, забрана и веровања, који у одређеном виду могу да утичу на формирање архитектуре. Радови на том пољу тек предстоје, и посао су за оне који се баве проучавањем те области.

„Перда“ је преграда уз једна или, ређе, уз обоја кућна врата, и има задатак да штити огњиште, ватру и кућни простор од удара ветра и вејавице, а можда да заклони и од погледа. У планинским крајевима, где се претежно и гради оваква кућа, ово није без значаја. Уз огњиште је и спавао део породице.

Конструктивно је ова преграда преко два крајња стуба везана за једну од таванских греда. Никада се не поставља целом висином, већ обично само за две трећине висине кућног зида. У старијим брвнарама у Санцаку, Златибору, Босни, урађена је од шашоваца и ређе од даске. На Косову пољу, судећи према конструкцији зидова, морала је бити начињена од плетера и као и кућни зидови облепљена малтером од блата. У време када је прикупљана грађа о сеоској кући на Косову више није била сачувана. Косовска кућа је већ у то време попримила развијеније облике, била је конструктивно и просторно измењена, а огњишта су већ сва грађена уза зид који одваја кућу од собе. Неколико старијих грађевина, које су се задржале до тог времена, већ су биле претворене у шлевње, па је ова старија кућна опрема била уклоњена. Од плетера је и „плот“ или „тараба“ у кући на Поповом пољу. Доста често се уради

и од даске, што је новије. Даска у овом изразито крашком крају је ретка, и до ње се, нарочито у прошлости, тешко долазило.

Као део унутрашње архитектуре оваква преграда има своје место и често се спонтано јавља посвуда где се укаже потреба. У старијој једноделној или дводелној кући, то је већ први знак поделе простора „куће“. На тај начин (у знатно каснијој фази) код дводелне куће настаје ходник и кућа постаје троделна.⁴¹

„Перда“ у суседним крајевима није посебно забележена. Једино у Бугарској, на бурдељима, улаз који је на једном од углова одвојен је од улаза једном подужом преградом.⁴²

Средиште куће и њен најважнији део је огњиште. Постављено је у средини просторије, тако да је са свих страна остало довољно места за кретање, обављање послова, седење и спавање.

Најчешће је правоугаоног облика, поплочано каменом плочом, са два „пријеклада“ — камена стуба висока око 40 cm — усађена на крајевима једне од краћих страна.⁴³ Ако је кућа окренута истоку, тј. ако су велика врата са источне стране, онда су пријеклади на северној страни огњишта. Свугде није тако — на косовској кући налазе се на источној страни, а судећи према скици коју је објавио М. Филиповић у своме „Такову“ и у таковском крају, пријеклади се постављају са источне стране огњишта.⁴⁴ И на Поповом пољу, где нема пријекладног камења, камена клупа (коју исто тако називају „пријеклад“) гради се према истоку.⁴⁵

⁴¹ „Перда“ је турска реч, персијског порекла, и значи застор, завесу. Друга два назива „тараба“ и „плот“ забележена су само на Поповом пољу. „Тараба“ је исто тако турска реч, персијског порекла, раширена у нашем језику, а означава ограду од дасака. Насупрот овимдвема, „плот“ је словенска реч, са кореном од глагола „плести“, а означава, као и претходна, ограду Гумачење за „перда“ и „тараба“ према: А. Шкаљић, Турцизми у српскохрватском-хрватскохрватском језику, Сарајево 1973, за „плот“ према Рјечник хрватског или српског језика, ЈАЗУ.

⁴² Реч „перда“ у овом облику не налази се у бугарској народној грађевинској терминологији. Плетену или дашчану преграду на бурдељу између врата и огњишта у западној Бугарској називају „бухри“, а у Котленском „пирг“ — што изводе од турског перде. Према С. Георгиева—Стоикова, **Огњиштето вѣ бѣлгарск.** бит, Софија 1956, 17, сл. 2, 53.

⁴³ „Пријеклад“ камен што је прекладен, стављен са стране да се дрва не размеђу. Од глагола „прекласти“. Према *Рјечнику хрватског или српског језика* ЈАЗУ.

⁴⁴ М. Филиповић, *нав. дело*, 65, 66, ск. 3.

⁴⁵ Љ. Мићовић, *нав. дело*, 74.

Између пријеклада поставља се камена греда нешто уздигнута од нивоа огњишта. Према С. Тројановићу у Старом Влаху такву греду називају „подглавље”, у Азбуковици „подглавач”, у Бјелопавлићима „заглавња”⁴⁶, а у Драговољићима код Никшића „заглавље”.⁴⁷ Р. Хасанбеговић је забележила у Санцаку, који је део Старог Влаха, „заглавље”.⁴⁸

Ниво огњишта је у равни пода. У неким крајевима, као нпр. у Јасеници и Бјелопавлићима, средина је нешто мало удубљена.⁴⁹ Простор у дубини куће, иза огњишта, тј. према чеоном зиду, зове се „прочелје”. Тако је у Старом Влаху⁵⁰ и на Косову⁵¹, док је у Такову „прочевље” или ређе „плочевље” назив за цео простор који је поплочан. Део огњишта где се ложи ватра је огњиште или ватриште.⁵² И у Качеру је „плочевље” део око огњишта који је поплочан⁵³, а у Ибру плоча са стране огњишта, где се стављају црепуље код печења хлеба.⁵⁴ Предњи део огњишта по селима у околини Пријеполја зове се „зачеок”, а горњи део „тражњи крај”. У планинским селима горњи део зову „плочевље”.⁵⁵ У Јасеници је огњиште нешто друкчијег облика, тамо су се пријеклади изгубили, већ се са две стране плочника граде грамада и банак.⁵⁶

Огњиште се изједначава са појмом куће и придаје му се велики значај. У неким крајевима пре него што се отпочне са грађењем, пре копања темеља, одреди се место за огњиште, а понегде се и изгради. Када се породица дели, огњиште се не дели, тј. не деле се предмети који припадају огњишту: гвоздени пријеклад, ватраљ, сацак и др., већ припадну ономе који остаје у кући.⁵⁷

Уз огњиште се одвија читав породични живот. Домаћину је место у прочелју, врх огњишта. То је и посебно наглашено. Столица на којој домаћин седи је већа, украшена, са наслоном. Са десне стране домаћина седе старији укућани а са леве млађи.⁵⁸ У Јасеници и Бјелопавлићима уз огњиште је са леве стране, према вратима, озидана камена столица за домаћина. У Бјелопавлићима „старији и гости седе

на трупицама поред преклади, али не поред заглавња, него онде где од преклада почиње кружна ивица, а млађима је место спреда, према вратима на доњем крају.”⁵⁹

У Старом Влаху „кућа” се „према огњишту дели на врх куће и дно куће. Врх кућни сматра се прочелје и стоји са јужне стране (ако је улазак са источне)”. „У врху куће стоји трпеза, за коју седају овим редом: домаћин с источне стране, с леве од њега домаћица, с десне брат; ако има ситне деце, онда се за њих спрема трпезица, нешто у десно од трпезе.”⁶⁰

У Ибру део куће иза перде зове се „трпеза и ту се ручава”.⁶¹

Око огњишта се и спава. М. Филиповић је забележио да се у кућама Такова уз огњиште у старије време и спавало. У кућама имућнијих за то је грађен низак банак од земље патосан даскама.⁶² У кући на Поповом пољу уз огњиште на каменим креветима се и спава.⁶³

У косовској кући од перде према источној страни пружала се једна греда на којој се седело; то је мушка страна. На супротној страни, до малих врата, је женска страна. Уз источни зид је „прочелје” или дечја страна.⁶⁴

Положај огњишта остао је непромењен чак кад се уз „кућу” почела градити и соба. Због тога се за пећ која се подиже у соби прави посебно ложиште. У кући на преградном зиду који дели собу од куће, отварају се два отвора, један за ложење и други повише њега за одвод дима. Соба је на нешто вишем нивоу од „куће”, па да пепео и жеравица не би падали на тло, испред пећи се уради од земље и камена банак „грамада”.⁶⁵

Само у неким крајевима огњиште се привлачи уз преградни зид собе. Та појава је сигурно новијег датума и везана је за промене у структури породице. Док су постојали услови да се старији стан одржи, тј. док је постојала задруга и стан разбијен на више јединица које су распоређене око куће, постоје и двоја врата, па огњиште мора остати у средини простора „куће”. у противном би се нашло на путу који повезује кућу са зградама у двориш-

⁴⁶ С. Тројановић, *нав. дело*, 13—15.

⁴⁷ Према резултатима испитивања аутора.

⁴⁸ Р. Хасанбеговић, *нав. дело*, 44.

⁴⁹ С. Тројановић, *нав. дело*, 14.

⁵⁰ Исти, 12.

⁵¹ Б. Нушић, *нав. дело*, 105.

⁵² М. Филиповић, *нав. дело*, 65, 66, ск. 3.

⁵³ М. Ракић, *нав. дело*, 756.

⁵⁴ Р Илић, *нав. дело*, 585.

⁵⁵ Р. Хасанбеговић, *нав. дело*, 44.

⁵⁶ С. Тројановић, *нав. дело*, 15.

⁵⁷ Р. Хасанбеговић, *нав. дело*, 47.

⁵⁸ Исти, 44.

⁵⁹ С. Тројановић, *нав. дело*, 14, 15.

⁶⁰ Исти, 12, 13.

⁶¹ Р. Илић, *нав. дело*, 584.

⁶² М. Филиповић, *нав. дело*, 69, 70.

⁶³ Љ. Мићовић, *нав. дело*, 70; М. Филиповић и Љ. Мићовић, *нав. дело*, 99, 100.

⁶⁴ Б. Нушић, *нав. дело*, 106 и даље; Р. Финдрик, *нав. дело*, 37, 38.

⁶⁵ „Грамада” према П. Скоку балтословенска, свеславенска, прасловенска, означава куп, хрпу. Веома раширен топоним, нарочито у акедонији, бугарски такође — грамада, слично код Мађара и Румуна. П. Скок, Етимолошки рјечник хрватског или српског језика, Загреб 1972.

ту, а то је највише коришћен пут у стану. Тек када се једна од врата повремено или за стално затворе, огњиште се гради уза собни зид. На више места у Србији може се упоређењем основа старијих кућа пратити како се огњиште примицало зиду, при чему су друга врата затварана. Тамо где су се двоја врата ипак задржала, померају се према јужном зиду куће.⁶⁶

Камени пријеклади су неопходан део огњишта. Да би ватра на огњишту горела добро, потребно је да се главња мало издигне од тла, да би се омогућило слободно струјање и доток ваздуха. То се постиже тако што је заглавље, камена гредица између пријеклада, нешто издигнута изнад плочника огњишта. Преко заглавља се слажу дрва и то тако да увек један крај остаје изван огњишта, што омогућава да се ватра може подстаћи и дрво примаћи или одмаћи од ватре. Пријеклади би при томе имали задатак да спрече да се дрво растура по огњишту.

И гвоздени пријеклад је подешен за ту сврху. Гвоздена четвртаста гредица, на крајевима савијена нагоре и уздигнута на ногарима за десетак см од тла, има исти задатак као и камени пријеклади са заглављем — да омогући лакше сагоревање дрвета и спречи да се запаљено дрво растура.

У нашој сеоској кући камени пријеклад је старији од гвозденог. Камен при градњи куће био је надхват руке, док је железо на селу било врло ретко и скупо. Познато је да се у прошлости сеоска кућа, брвнара нарочито, градила без комада железа. Пронађен је начин да се без гвоздених делова повежу и сложеније конструкције, какав је кров, кровни покривач, па чак и врата и прозорски отвори. Даске кровног покривача прибијају се дрвеним клиновима, врата су место шарки постављена на вертикалну осовину „жујицу“, а уместо скупе и сложене челичне браве израђиване су дрвене кључанице, које се ништа лакше не отварају од старих дубровачких брава.⁶⁷ Разумљиво је онда да пријеклад, који мора бити масиван и тежак, није ни могао бити урађен од скупог железа, већ се градио од онога чега је било у изобиљу, од камена.

Ипак, изгледа да су неки делови огњишта у процесу настајања и стварања облика имали поред употребне намене и неки други значај. Посматрајући огњиште може се запазити да се ватра најчешће ложи на средини плоче и да су пријеклади са заглављем сасвим на крају огњишта, па се данас мање и користе. На огњишту сада стоји и гвоздени пријеклад, који је згоднији јер се може померати према потреби, али упркос томе овај камени се чува и одржава све док и стара кућа стоји.

Познато је да је огњиште код многих народа кућно светилиште, жртвеник и кућни олтар.⁶⁸ За огњиште су везана многа веровања, створени су обичаји и посебни обреди, па уређаји уз огњиште упоредо с тим одражавају и духовну страну живота. Огњиште је и станиште кућног духа, кућне змије и боравиште духовна предака. То је остатак старог веровања — које није само словенска баштина — чије порекло сеже у далеку прошлост, у време када је огњиште и место где се сахрањују преминули чланови породице.

Када се зна да се под кућним огњиштем у далекој прошлости и сахрањује, што је касније заменило веровање да је ту место где обитавају духови предака, а да је кућна змија, која према веровањима живи под огњиштем, „један од облика у коме се јављају душе предака“⁶⁹, онда у извесном виду то мора да одражава и облик огњишта.

Камени пријеклади на огњишту уз чисто употребну улогу морају имати, сада већ потпуно заборављену, и везу са култом мртвих. У неким нашим крајевима у народу се одржава обичај да се код сахрањивања покојника под главу ставља камен. На више наших средњовековних некропола пронађени су један или два камена код главе покојника.⁷⁰ У биографији Стефана Немање, св. Сава, описујући Немањину смрт помиње камен који се ставља самртнику под главу.⁷¹ Ово је веома стар обичај, својина већег броја индоевропских народа, а везује се за веровање да самртник може да издахне само у додир са земљом.⁷²

⁶⁶ С. Мијаговић, нав. дело, 259, 262, сл. 3, 5а, 5б, 6; Р. Николић, нав. дело, 66—73, сл. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и 8; Т. Ракић, нав. дело, 752—757, сл. 1, 2а, 2б, 3, 4.

⁶⁷ А. Дероко, нав. дело, 51, 52, сл. 11—25.

⁶⁸ С. Тројановић, Ватра у обичајима и животу српског народа, Српски етнографски зборник, књ. XLV, Живот и обичаји народни, књ. 19, 23, 24 и даље.

⁶⁹ С. Зечевић, Митска бића српских предања, Београд, 1981, 107.

⁷⁰ О овоме код: В. Јовановић, Запажања о средњовековној некрополи код Демир Капије, Зборник Филозофског факултета, XI, Београд 1970, Споменница Јорја Тадића, 124 и даље. На више наших средњовековних некропола испод лобање је пронађено камење, као нпр. код цркве Св. Ахилија у Ариљу (50 гробова од 87 откопаных). М. Цуњак, Св. Ахилије, Ариље, Археолошки преглед, Београд 1981, 125. З. Симић, Црква Арханђела Михајла у Бељини, резултати сондажних истраживања, Саопштења XIV, 1982.

⁷¹ „И прости рогазину на земљу, и положи ме на њу. И положи ми камен под главу, да ту лежим, док ме не походи Господ да ме узме одавде!“ — Живот Стефана Немање од св. Саве, М. Башић, Старе српске биографије, I, СКЗ, Београд, 1924, 20.

⁷² Т. Ђорђевић, Полагање самртника на земљу, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVIII/1—2, Београд 1938, 469.

Пријеклади би могли бити далеки одраз погребног ритуала, како то наш иарод каже, „камен за под главу". Најбоља потврда томе је што су гвоздени пријеклади уз огњиште често урађени у облику змије, са змијском главом, по чему се види да се култ предака кроз веровање у змију, кућног духа, до данас одржао.⁷³

Ово напред изнето није тврдња — све заслужује да се посебно испита. За наша разматрања ово је значајно само утолико, уколико нам може помоћи да ближе пријемо времену у коме је овакав стамбени простор настајао.

Било би сувише једноставно када би се све што је заједничко на овоме сеоском стану могло протумачити да је настало само стицајем истих друштвених, историјских и економских услова. Тако се никако не би могло објаснити откуда да стан организован на овај начин нећемо наћи и у другим нашим крајевима где су природни услови и економски односи били слични или исти. Како то да се сеоски стан какав се гради по Босни, западној Србији, делу Херцеговине или Косову, налази само у траговима у источној Србији, Македонији или Метохији, а да га не познају суседне области? Зашто се исти значајнији елементи организације стамбеног простора и делова кућне опреме појављују у различитим грађевинским подручјима, где би због неједнаких природних услова и различитог основног грађевинског материјала и сеоска кућа морала на други начин да се организује и гради?

То се не би могло објаснити ни простим ширењем и преношењем путем мајстора, угледањем или као случајна коинциденција настала под утицајем истих чинилаца, као што су степен развоја привреде, природни услови и сл. Све упућује да просторна концепција овог сеоског стана не може бити скорашња. Она је морала настати, бар у упрошћенијем облику, у неком заједничком средишту, и то врло рано, и било је потребно, то је сигурно, да се дограђује кроз дужи временски период. На други начин се не би могло протумачити упорно присуство једнаких архитектонских елемената на тако широком и по условима за изградњу разноликом простору.

Разлике које се појављују од места до места не мењају слику целине. Са преласком у нову средину, понешто се напушта, престаје да се гради и замењује нечим новим. На Поповом пољу пријеклади се не граде, али се задржао назив „пријеклад" за камени банак иза огњишта, који је преузео задатак пријеклада. Некада долази до замене назива. „Плочевље" или „прочелје" је у Такову и Качеру читав по-

плочани простор око огњишта, док је у „кући" у пределима око реке Ибра само плоча уз огњиште, а у Старом Влаху и Косову стране кућног простора. Да би се ове и овакве разлике појавиле треба више времена; оне су морале настајати постепено, па то са своје стране потврђује да је овако уређен стамбени простор веома стар.

Тешко да ће без ширих истраживања моћи да се утврди уже подручје где је овакав стан настао. Извесне полазне основе даје праћење кретања становништва у прошлости, али и резултати истраживања из других области: топоними, лингвистички материјал и, нарочито, археолошка истраживања. Упоредна проучавања топонима и лингвистичког материјала моћи ће корисно допунити сазнања до којих се дошло изучавањем порекла и кретања становништва.⁷⁴ Истраживањем старих средњовековних селишта добили би се одговори на два битна питања: утврдио би се облик и конструкција грађевине, а преко покретног археолошког материјала кућа би се чвршће везала за одређени временски период, а то би помогло да се утврди развојни пут. Ово би било неопходно, јер код нас средњовековна сеоска кућа археолошки готово да и није истражена.

Резултати испитивања порекла становништва у крајевима где се овакав стан гради указују на правац у коме би требало усмерити даља истраживања. У свим овим крајевима становништво добрим делом потиче од једне јаке динарске струје, која чини претежан његов део.

Утврђено је да су кретања становништва на нашем тлу била стална и да су се одвијала у широком временском распону од средњег века до данашњих дана. Према Јовану Цвијићу, „почевши од краја XIV века, кроз турско време до данашњих дана испремештано је скоро све становништво на простору од велешке клисуре на Вардару до Загребачке Горе. Главну масу тих који се крећу и насељавају чини динарско становништво, чији су главни део стари Рашани, народ средњовековне српске државе."⁷⁵

Из средишта у Херцеговини, Црној Гори и Пештеру динарско становништво се кретало

⁷³ С. Тројановић, *Старинска српска јела и тића*, Српски етнографски зборник, књ. II, Београд 1896, 16, Р. Хасанбеговић, *нав. дело*, 44.

⁷⁴ Само један или два примера: „натра" — стан, разбој за ткање, чуће се на Златибору, у околини Бања Луке, и у Братоножићима, или Мотике — породица у Дробњаку, Мотике село у околини Бања Луке, и село Мотичан у приштевској области. Према: В. Скарин, *нав. дело*.

⁷⁵ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 129 и даље.

у више праваца: у Србију — на простор омеђен Дрином, Савом, Дунавом и Моравом; потом на север, у централну и западну Босну, и према Косову и Метохији.

Познато је да су у Србији највећа померања становништва наступила после велике сеобе, од краја XVII, и да непрекидно трају скоро до краја XIX века. Сеоско становништво је од тога времена скоро потпуно измењено, стариначки родови су сасвим ретки, а крајеве западно од Мораве попунило је највећим делом становништво досељено из Црне Горе и Херцеговине.⁷⁶

И на Косову је стање било слично ономе у Србији. После две велике сеобе, из 1690. и 1737. године, старије становништво је сасвим проређено. Међу српским сеоским становништвом највећи број досељеника припада динарској струји, а досељавање се одвијало кроз цео XVIII па до почетка XIX века.⁷⁷

У Босни је стање сложеније. Кретања су стална, али није било у једном краћем времену тако великих померања каква су наступила у Србији и Косову после велике сеобе. „Важна грана динарске струје кретала се из старе Рашке, Херцеговине и Црне Горе у ширем смислу, на север, рачвала се и насељавала Босну. Херцеговачки досељеници су се стално спуштали у Сарајевско поље, где чине најзнатнији део становништва, затим централну Босну, па и у Босанску крајину, где је притицала и струја насељавања са великих красних поља западне Босне.”⁷⁸ Већа досељавања забележена су из Лике и Далмације у северо-западне и западне крајеве Босне.⁷⁹

Становништво Поповог поља, према истраживањима Љ. Мићовића и Миленка Филиповића, добрим делом је пореклом из суседних брдских и планинских крајева, а делом и из црногорских брда. „Међу старијим досељеницима истичу се родови из Црне Горе и Црногорских брда и Риђана, примесе нединарских досељеника су сасвим незнатне и оне су будући старији досељеници већ потпуно асимиловани.”⁸⁰

Лако се може претпоставити да је ново становништво са собом пренело и своју већ изграђену стамбену културу. Није спорно да се по доласку у нови крај, после извесног времена, упоредо са устаљивањем и економским јачањем, стан у извесном смислу мења и развија прилагођавајући се новим природним условима и економским приликама. Ипак све те промене нису никада нарушавале основну концепцију стамбеног простора, па је стан у читавој овој пространој области образован на исти начин.

Разлике које се могу уочити, како смо видели, потичу највише од другачијих природних

услова, какви владају у новом крају. Што се ти услови више разликују, и разлике код обликовања стамбеног простора морају бити више изражене. Отуда код исте организације стамбеног простора, која се увек у основним цртама одржава и чува — сасвим различит изглед грађевина, како је то код косовске куће, брвнаре и камене куће са Поповог поља.

Област коју покрива динарско становништво потпуно се поклапа са простором на коме се гради овај тип стана. Граница ове области пружа се на западу по странама планинских венаца уз јадранску обалу, на северу дуж реке Саве, а на истоку долином Мораве, док се на југу спушта до јужног обода Косова поља. Ово је само у грубим цртама омеђен простор, нека чвршћа гранична линија најчешће се не може утврдити, јер су и изван граница ове области, на делу старијих кућа, утврђене неке карактеристичне црте стана овог типа. У селу Трг код Озља у Прокупљу, на неколико старијих дводелних кућа налазе се двоја насрамно постављена врата.⁸¹ У Горњој Пчињи приликом истраживања рађених последњих година пронађено је више кућа са двоја врата,⁸² а исто тако у Скопској Црној Гори неке куће поред главних имају и споредна врата⁸³, док су се у Маврову и Реци код Мијака на понекој кући још задржала и друга врата.⁸⁴ Још значајнија је у том погледу чипчијска кућа из села Бардовца код Скопља. Кућа има двоја врата, једна воде у двориште, а друга у башту. У дворишту су око куће полукружно распоређени троњеви (зграде за породице задругара), кошеви и амбари, док је са друге стране башта и у башти шевња.⁸⁵

⁷⁶ Поред познатих Цвијићевих радова порекло становништва у Србији обрађивано је у *Насељима*, тако да није потребно ништа посебно наводити.

⁷⁷ А. Урошевић *Косово*, Насеља и порекло становништва, књ. 39, Београд, 1965, 70, и даље, 77, 78, Ј. Цвијић, *нав. дело*, 132.

⁷⁸ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 132.

⁷⁹ М. Карановић, *нав. дело*, 366.

⁸⁰ М. Филиповић и Љ. Мићовић, *нав. дело*, 75 и даље.

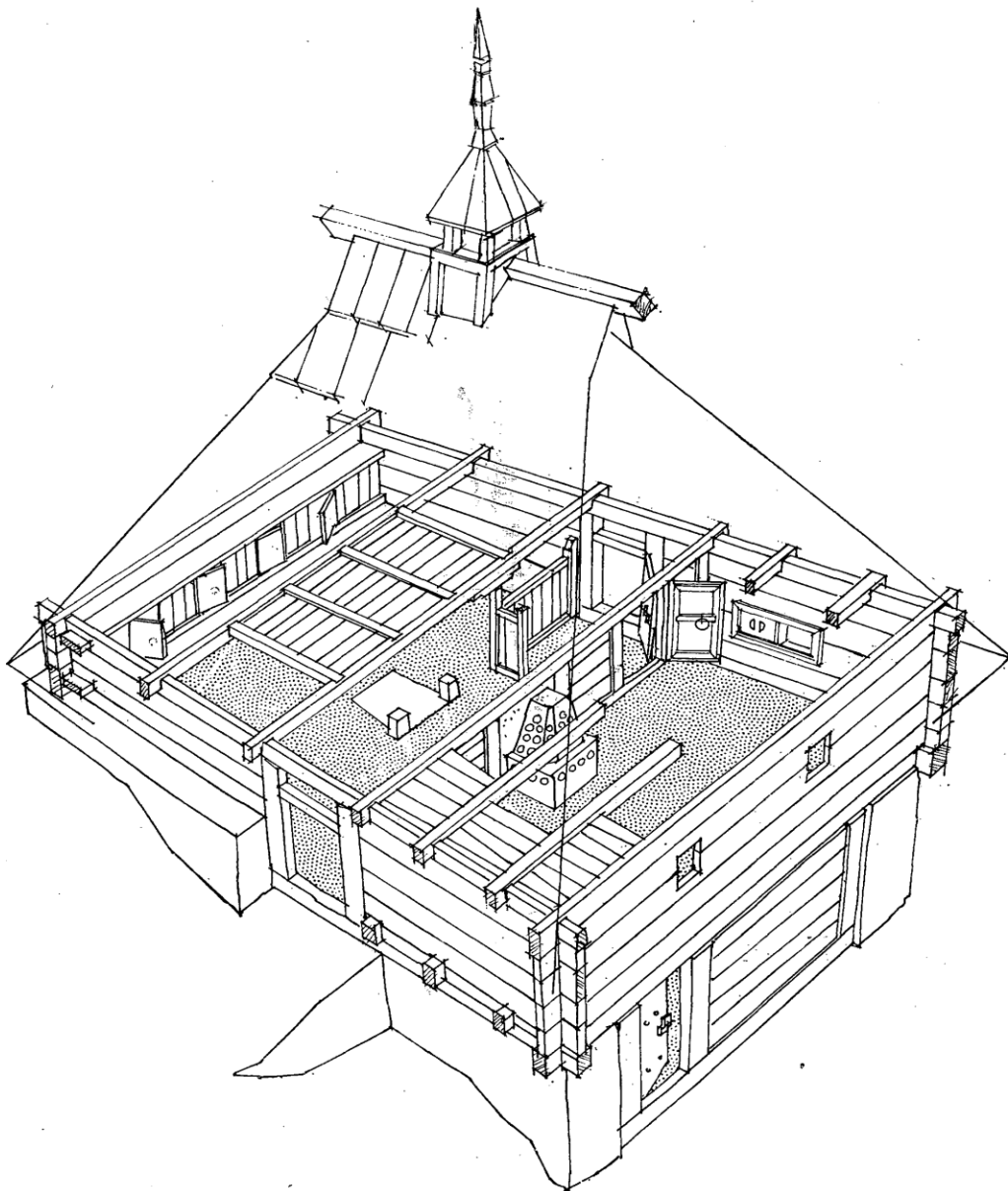
⁸¹ Н. Пешић—Максимовић, *Развој основе трга од настанка до наших дана*, С. Гвозденовић, Прилог архитекта, Село Трг код Озља, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд, 1969, стр. 61. сл. 37, и стр. 109. сл. 9.

⁸² Према усменом саопштењу Н. Пешић—Максимовић.

⁸³ С. Томић, *Скопска Црна Гора*, Насеља Српских земаља, књ. 3, 441.

⁸⁴ Т. Смиљанић, *Мијаџи, Горња Река и Мавровско Поље*, Насеља и порекло становништва, књ. 20, Београд 1925, 25.

⁸⁵ Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, Београд 1958, 79, сл. 133.

Сл. 27. Аксонометријски приказ простора старије дводелне старовлашке брвнаре

Fig. 27. Représentation de l'orientation de la maison de deux pièces, telle qu'elle était construite autrefois dans la région de Stari Vlah

Присуство стана овог типа или само неких његових елемената изван граница омеђене области може се објаснити местимичним продорима динарских насељеника. Познато је да су струје динарских досељеника прелазиле преко Мораве и настањивале се у неким котлинама источне Србије, као и да је више сеоба мање снаге стизало преко Саве и Дунава до Птуја и Марибора у Словенији, Жумберка у Хрватској или чак до Суботице и Печуја.⁸⁶

Али, то би исто тако могло да значи да је област у којој је превладавао стан овог типа била знатно пространија. Из тога произлази

да његов настанак не мора да се веже само за становништво досељено у релативно касним миграцијама, каква су била кретања у средњем веку или, још касније, под турском окупацијом.

Овако постављен и изграђен стамбени простор одражава на материјалном плану организацију сеоског друштва каква је владала кроз читав овај вишевековни период. При томе се мора имати у виду да неки основни облици друштвене организације стоје на знатно ста-

⁸⁶ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 132.

ријим основама. Организација задружне породице, на којој у ствари и почива овако обликовано сеоско станиште, створена је на широј основи, у којој се уз старије словенско наслеђе налазе и исто тако стари утицаји староседелачког балканског становништва. Неки до данас сачувани елементи кућне опреме уз обичаје, веровања и ритуалне радње везане за кућу и стан, који, како смо видели, припадају једном знатно старијем културном слоју, потврда су и доказ да је овако организован и уређен сеоски стан старога порекла.

У овоме раду, јасно је, нећемо се овим, посебно бавити. Наш задатак је био да утврдимо и размотримо начин на који се на овом простору организује стан, што значи да извршимо просторну, конструктивну и функционалну анализу стамбеног простора. Да у оквиру овога покушамо да утврдимо путеве и законитости по којима се стварала ова архитектура. У питања која су изван овога, а утицала су на стварање и обликовање простора, или су на неки други начин везана за архитектуру, улазили смо само онолико колико је било нужно да би се архитектура објаснила. Други део посла, истраживање и тумачење архитектуре кроз духовну надградњу, бележење и одгонетање свега онога што на духовном плану прати материјалну страну живота верујемо да ће урадити они који су се и определили за изучавање тога дела наше културне баштине.

На крају још и ово. Сеоска кућа, стан уопште, а овај посебно, још није добио оцену какву по вредности заслужује. То проистиче највише отуда што се при посматрању села тешко ослобађамо данашњих погледа и схватања. Када се сеоска стамбена култура посматра са становишта данашњих прилика, онда је несумњиво заостала и налази се на врло ниском степену. Напротив, уколико се имају у виду опште прилике које су владале на селу и у сеоском друштву кроз читав средњи век и турску окупацију, оцена мора бити друкчија.

Ако је сељак на овом простору успео да на одређени начин организује свој стамбени простор и створи тип стана са готово типском опремом, па ако се тај стан одржао, кроз све недаће које су га током историје пратиле (стални покрети и селења, ратови и небројени проласци војски) — онда то говори о једном чврсто изграђеном односу, али још и више о здравој потки на којој је стамбена култура на селу саткана.

Слаба економска база и тешке друштвене и историјске прилике су реалан оквир у коме се стварала кућа и стан. Мимо овога се није могло. Кроз несумњиво дуг развојни пут пронађено је оптимално решење — уз скромна, готово занемарљива материјална средства, и најчешће сопствену снагу, изграђен је стамбени простор, сложен и једноставан у исто време. Сложен, јер је могао да задовољи све разноврсне, често сложене потребе једног сеоског домаћинства, а једноставан, јер су за његову изградњу употребљена проверена једноставна конструктивна и просторна решења. Овако изграђен стамбени простор омогућио је да се релативно удобно смести велика задружна породица, да се обављају привредне делатности, обрађује земља, бави сточарством, да се испуњавају обавезе према феудалцу и спахији, према путнику и госту, и да се при томе одвија и друштвени живот. Доказано је да су многе данашње манифестације друштвеног живота на селу средњовековног или још старијег порекла.

Укратко анализа старијег стана на селу открила је, видели смо, да се иза скромне форме крије сложен, добро усклађен организам. Старији сеоски стан није могао настати у једном даху. Створен у време које се још не може тачније одредити, уобличен већ у средњем веку, столећима просторно и конструктивно дограђиван, у њега је уткано све велико народно животно и градитељско искуство.

A propos de l'organisation de l'espace dans les
vieilles maison rurales

RANKO FINDRIK

Des recherches comparées sur les vieilles maisons rurales nous ont permis de constater que, sur un vaste territoire s'étendant entre l'arrière-pays montagneux de l'Adriatique et la vallée de la Mo rava, la maison d'habitation rurale est organisée de la même manière. Ce territoire comprend trois régions tout à fait différentes: celle du karst, celle des montagnes boisées de la partie centrale du pays et le plateau de Kosovo Polje. Les vieilles maisons rurales de Kosovo Polje, disparues depuis longtemps, avaient une charpente en bois et étaient

construites avec des scions d'osier et de la boue; en Bosnie et dans une partie du Monténégro, ainsi que dans la Serbie centrale et occidentale, elles étaient, pour la plupart, entièrement en bois, tandis que les maisons de Popovo Polje (région karstique) étaient bâties de pierre. Cependant, malgré le fait que chacune d'entre elles était construite avec un autre matériel, elles ont, toutes les trois, la même division intérieure et plusieurs éléments d'équipement qui leur sont communs.

L'habitation rurale des régions susmentionnées revêt les caractéristiques suivantes: a) la maison d'habitation est constituée par deux ou, plus rarement, par trois ensembles assez éloignés l'un de l'autre; b) un vaste programme d'habitation est réalisé par la construction de plusieurs bâtiments plus ou moins petits, groupés autour de «la maison» et disposés partout de la même manière; c) «la maison» est le centre où la famille se réunit; elle a deux portes et, au milieu, un âtre avec deux chenets, un écran étant placé près de la porte, en vue de protéger le feu contre le vent.

Il a été constaté que la disposition des bâtiments dans la cour n'était pas arbitraire. Selon une règle traditionnelle, il était prescrit ce qui devait être construit à l'est et à l'ouest de la maison. A l'est se trouvent la laiterie, la grange à blé et à maïs et, à l'ouest, l'enclos pour le bétail, le hangar à tonneaux, le fumier etc.

Cette disposition des bâtiments dans une habitation familiale est à l'origine des deux portes ménagées dans «la maison» et destinées à faciliter l'accès à chacune des parties de l'habitation.

A chacune des deux portes se rattachent certaines coutumes et règles relatives à la vie que l'on mène dans la maison, ce qui se reflète également sur l'organisation de l'espace de l'habitation dans son ensemble. C'est par «la grande porte», celle de l'est, que l'on introduit les hôtes, que l'on apporte le pain de la slava (fête familiale en l'honneur du saint patron de la famille), la bûche de Noël, c'est-à-dire tout ce qui est bon et propice. C'est par «la petite porte», celle de l'ouest que l'on sort des ordures, la cendre, le mort. Ce dernier détail est intéressant à cause d'un parallèle. En effet, dans les villes du Littoral adriatique il y a plusieurs bâtiments de style gothique ou Renaissance qui comportent deux portes, une grande et, tout à côté, une porte plus petite. D'après une tradition, c'est par la petite porte que l'on sortait le mort. En Italie, ces petites portes, pratiquées dans les bâtiments du XVe siècle, sont appelées «porte del morto».

Le centre de la maison et sa partie la plus importante, c'est le foyer. Il est généralement rectangulaire, dallé, muni de deux chenets, — deux colonnettes de pierre, hautes d'environ 40 cm, fixées aux extrémités d'un des côtés les plus courts. C'est autour du foyer que se déroule toute la vie de la famille, c'est là qu'on se réunit pour délibérer, c'est là que l'on prend des repas et que, parfois, on fait la sieste. Les chenets en pierre sont un élément indispensable de l'âtre: on y dispose les bûches afin d'en assurer une meilleure combustion. On utilise également des chenets en fer, souvent

modelés en forme de serpent ou de tête de cheval. En plus de la valeur d'usage, les chenets en pierre avaient probablement un lien, aujourd'hui complètement oublié, avec le culte des morts. C'est la tête de serpent exécuté sur les chenets de fer qui nous engage à tirer cette conclusion, étant donné que selon la croyance populaire le serpent est l'esprit de la maison, protecteur du foyer, c'est-à-dire une des formes que prend l'esprit des ancêtres.

Les résultats des recherches sur l'origine de la population établie dans les régions où ce type d'habitation est construit, montrent que la majeure partie des habitants de ces régions provient d'un courant de migration dinarique très intense. En partant de l'Herzégovine, du Monténégro et du Pešter, les émigrés prenaient plusieurs directions: les uns s'acheminaient vers la Serbie, surtout vers le territoire délimité par la Save, le Danube et la Morava, les autres vers le nord, pour s'établir dans les régions centrales et occidentales de la Bosnie et, certains, enfin, vers le Kosovo et la Metohija.

On peut bien supposer que la population immigrée apportait avec elle sa culture d'habitation déjà formée. Il n'est pas contestable non plus qu'avec l'arrivée des immigrés dans une région nouvelle, l'habitation de ceux-ci change dans un certain sens et se développe au fur et à mesure que ceux-ci s'établissent et consolident leur situation économique, en s'adaptant aux conditions naturelles et économiques nouvelles.

L'organisation de l'espace d'habitation, ainsi conçue et élaborée, traduit, sur le plan matériel, l'organisation de la société rurale, telle qu'elle prédomina pendant plusieurs siècles. En même temps, il faut tenir compte du fait que certaines formes fondamentales de l'organisation sociale reposaient sur des bases considérablement plus anciennes. L'organisation de «la zadrouga» (association familiale rurale), sur laquelle reposait cette forme d'habitation rurale, était établie sur une base plus large où, à côté de l'héritage paléoslave on note aussi des influences, également anciennes, exercées par la population balkanique autochtone.

Bref, les analyses des habitations rurales anciennes dans les régions en question ont révélé que, sous une forme modeste, se cachait un organisme complexe, bien agencé. Ce type d'habitation, tel qu'il nous est parvenu, n'a pas pu se constituer du jour au lendemain. Ses origines remontent à une époque qu'il est difficile d'établir avec exactitude; sa forme s'est stabilisée dès le Moyen âge pour être, au cours des siècles, agrandie et perfectionnée du point de vue de la construction, de sorte que ce type d'habitation a fini par présenter la somme de l'expérience en matière d'architecture et de vie populaire.